

FILOZOFSKE TEZE DUBROVAČKOG DOMINIKANCA DIONIZIJA REMEDELLIJA (1711–1793)

STJEPAN KRASIĆ

Papinsko Sveučilište Tome Akvinskog, Rim

UDK 141.3 Remedelli
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 13. 5. 2005.

I. Život: A. Školovanje i sveučilišna djelatnost; B: Diplomatski rad. II. Djela. III. Filozofska izobrazba: A. Aristotelo-tomizam u programu visokih škola i sveučilišta dominikanskog reda; B. »Filozofske teze« D. Remedellija: uvod u filozofiju, logika, opća fizika, posebna fizika, metafizika. IV. Zaključak.

I. Život

A. Dionizije Remedelli rodio se 6. studenoga 1711. u Gružu kod Dubrovnika kao četvrti sin Šimuna Remedellija i Franjice, kćeri Tome Sartora. Roditelji su mu pripadali srednjem građanskom trgovačkom staležu s isto tako osrednjim imovinskim stanjem. Njihov inače skaladan i sretan brak pratile su neprestane bolesti i smrt pojedine djece. Sve je počelo s njihovim najstarijim sinom Nikolom, koji se rodio 1703, ali je zbog bolesti umro u 13. godini života. Sličnu sudbinu doživio je i Toma, njihov drugi sin, koji se rodio 16. lipnja 1706, ali je preminuo kad je imao svega nekoliko mjeseci. S trećim sinom Petrom, koji se rodio 24. kolovoza 1708, Šimun i Franjica Remedelli imali su malo više sreće. Iako je i on, kao i dva starija brata, u mladosti pobolijevao, kasnije je ozdravio i doživio duboku starost. S četvrtim, najmlađim sinom Šimun i Franjica imali su najviše sreće. On se rodio zdrav i nikada se nije posebno tužio na bolest. Na krštenju je, u čast starijeg brata i djeda po majci, dobio ime Toma. No ni Šimun se nije mogao pohvaliti dobrim zdravljem. Često je bolovao, iako je doživio 50. godinu života. Umro je 19. lipnja 1720. godine ostavivši iza sebe udovicu s dva maloljetna sina, Petra i Tomu.

Prerana smrt Šimuna Remedellija nije ostavila njegovu ženu i djecu bez sredstava za život. Šimun je ostavio iza sebe prilično veliku baštinu koja im

je omogućavala pristojan, iako razmjerno skroman život. Petar i Toma su, zahvaljujući očevoj ostavštini, nastavili pohađati gradsku gramatičku školu u kojoj se moglo naučiti ne samo čitati i pisati, nego i dobiti osnovna saznanja iz latinske gramatike, matematike i drugih predmeta koji su se predavali u onodobnim školama, nakon čega su se njihovi životni putovi razišli. Čim je, naime, Toma 7. studenoga 1728. navršio 17 godina života, u rodnom gradu je ušao u dominikanski red uzevši ime Dionizije, dok je njegov stariji brat naslijedio oca u njegovoj trgovačkoj djelatnosti.¹

O prvim godinama Dionizijeva redovničkog života sačuvalo nam se nekoliko osnovnih podataka. Tako znamo da je u novicijatu (godini redovničke kušnje) imao dobre učitelji i odgojitelje. Učitelj redovničkog života bio mu je poznati povjesničar Serafin M. Crijević (1686–1759). Obavivši uspješno novicijat i postavši punoljetan s navršenih 18 godina života, Dionizije je 28. studenoga 1729. u istom samostanu položio prve redovničke zavjete na ruke generalnog vikara Dubrovačke kongregacije Nikole Malića, muža velikog moralnog i intelektualnog ugleda,² koji je u mladom Dioniziju otkrio ne samo uzorna redovnika nego i intelektualno nadarena mladića pred kojim je stajala lijepa budućnost.

Studij filozofije, koji je Dionizije upisao odmah nakon završena novicijata, bio je potvrda njegovim starješinama o njegovoj velikoj nadarenosti za učenje. Velikom lakoćom je svladavao ne samo propisano školsko gradivo nego i druge predmete, naročito jezike. To je potaknulo njegove starješine i profesore, među kojima se nalazio i spomenuti povjesničar Serafin M. Crijević, da ga pošalju nekamo u inozemstvo na nastavak studija. Izbor je pao na Firencu. U proljeće 1730. Dionizije je otputovao u grad na Arnu upisavši filozofski tečaj na generalnom učilištu svoga reda u poznatom, nekada Savonarolinu samostanu sv. Marka, gdje je imao mnogo bolje uvjete za učenje i

¹ U knjizi vijeća generalnih vikara Dubrovačke kongregacije iz tog vremena ostalo je zabilježeno sljedeće: »Die 13 Decembris 1728. In eodem consilio propositus fuit ad habitum clericalem Ordinis Thomas, filius Simonis Remedelli, quem examinatum quoad litteras et scientiam, unanimiter suffragio per vota secreta Patres a Consiliis acceptaverunt. In quorum fidem etc. (*Leber consiliorum Adm. R. Vicarii Generalis Congregationis Ragusinae ea anno 1721 ad annum 1786*, f. 17v (rukopis u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku).

² N. dj. f. 22R. Remedelljev učitelj povjesničar Serafin M. Crijević piše da je upao u dominikanski red 21. prosinca 1728: »Anno a Virginis partu MDCCXXVIII XI Kalendas Ianuarias sacra Praedicatorum vestem induit in Ragusino caenobio, fratre Nicolao Malich Congregationis moderatore...« (*Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, tomus I, Zagreb, JAZU, 1975, str. 254). Crijević je, očito, zamijenio ulazak u samostan s polaganjem redovničkih zavjeta. Začuduje činjenica da za Remedellija nije znao Augustin Giurgevich, koji ga uopće ne spominje u svom djelu »Cenni biografico-letterarii dei personaggi più illustri della Congregazione Ragusina di San Domenico dal 1759 in poi«, Spalato, 1867.

napredovanje nego u Dubrovniku.³ Tu su mu stajali na raspolaganju ne samo vrsni profesori raznih znanstvenih disciplina nego i velika knjižnica koja svoje početke duguje »Ocu Domovine«, velikom toskanskom vojvodi Cosimu de Medici. Tako povoljno ozračje pogodovalo je brzom intelektualnom napretku kako mladog Remedellija tako i njegovih školskih drugova, među kojima se naročito isticao Toma Marija Mamaschi, kasnije vrlo poznati filozof, teolog, povjesničar i fizičar,⁴ s kojim je Remedelli u Firenci pohađao ne samo filozofiju i teologiju nego također zemljopis, matematiku i jezike. Pored hrvatskoga, latinskoga i grčkoga, koje je započeo učiti u Dubrovniku, u Firenci se, pod vodstvom profesora Tommasa Vincenza Moniglie,⁵ također usavršio u poznavanju talijanskoga i francuskoga. Serafin Crijević, Remedellijev odgojitelj, profesor i prvi biograf, naziva ga je »petojezičarom« (*pentaglottos*) po ugledu na sv. Epifanija, biskupa Salamine na Cipru, koji se u starini odlikovao poznavanjem stranih jezika.⁶

Remedelli je uspješno završio studij filozofije postigavši g. 1732. lektorski naslov (*lectoratus*) koji mu je – po školskom sustavu u dominikanskom redu – omogućavao ne samo predavanje istog predmeta studentima »materijalnog« (nižeg) tečaja nego i prijelaz u »formalni« (viši) tečaj namijenjen onima koji su težili postizanju bakalaura i doktorata kao najviših akademskih naslova. Viši tečaj se sastojao u pasivnom pohađanju predavanja baka-

³ U knjizi službenih spisa generalnih vikara Dubrovačke kongregacije, koja se čuva u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku, stoji zabilježeno: »1730 di 16 Maii. Expeditione fuerunt litterae, quibus data fuit facultas proficiscendi Florentiam versus ob studiorum causa fratribus Ignatio Mariae Testi et Dionysio Remedelli (*Registrum litterarum Vicariorum generalium Congregationis Ragusinae*, str. 6).

⁴ M. Mamachi (Chios, 1713 – Tarquinia, 1792) bio je potomak poznate obitelji Lusignan iz koje potječe više jeruzalemskih i ciparskih kraljeva. G. 1728. u Carigradu je ušao u dominikanski red, odakle je odmah zatim – jednako kao i Remedelli – bio poslan u Firencu studirati teologiju. Tu ga je po izvanrednim sposobnostima zapazio tajnik Kongregacije indeksa i budućni kardinal Giuseppe Antonio Orsi koji ga je pozvao u Rim gdje je vrlo brzo napredovao u karijeri: g. 1746. postao je glavnim upraviteljem poznate Casanatske knjižnice, a vrhovni starješina dominikanskog reda Antonin Bremond upraviteljem Povijesnog instituta istoga reda. Papa Benedikt XIV. mu je povjerio katedru fizike na rimskom sveučilištu La Sapienza i filozofije u Zavodu za širenje vjere. Papa Pio VI. ga je 1779. imenovao tajnikom Kongregacije Indeksa, a 1781. službenim papinskim teologom (*magister Sacri Palatii*). U svojim brojnim djelima pokazao je zavidno poznavanje klasične i kršćanske prošlosti te grčkog i latinskog jezika (A. Papillon, *Opera omnia Th. M. Mamachi, O. P.*: »Archivum Fratrum Praedicatorum«, vol. V, Romae 1935, str. 25; isti, *Le premier Collège de l'Ordre des Prêcheurs*, ondje, vol. VI [1936], str. 5–38).

⁵ T. V. Moniglia (Firenca, 1686 – Pisa, 1767), talijanski dominikanac, profesor filozofije, teologije i grčkoga u Bologni i Pisi. Neko vrijeme je proboravio i u Engleskoj. Uživao je glas izvrsna učenjaka i jezikoslovca.

⁶ *Liber consiliorum Adm. R. Vicarii Generalis Congregationis Ragusinae ab anno 1721 ad annum 1786*, f. 16v.

laureusa i magistara te aktivnom predavanju lakših predmeta studentima nižeg tečaja. Predajući tako filozofiju studentima nižeg tečaja i učeći teologiju Remedelli je g. 1736. položio bakalaureatski ispit iz teologije. Namjera mu je, očito, bila doktorirati i postati magistar teologije. No do toga je trebalo proći još mnogo vremena i ispuniti više uvjeta. Doktorski naslov, kao najviše akademsko dostignuće, nije bio smatran ničijim osobnim pravom, nego nagradom cijeloj provinciji za sveukupne zasluge. Budući da su nositelji tog naslova unutar redovničke zajednice uživali mnoge povlastice koje su ponekad bile na uštrb redovničkog opsluživanja i stege, njihov je broj u svakoj provinciji (redovničkoj pokrajini), ovisno o njenoj veličini i važnosti, bio strogo ograničen pa se ni u kojem slučaju nije smio prekoračiti. Ako se to slučajno dogodilo, akademski naslov se nije mogao oduzeti, ali se njegov nositelj nije smio služiti pravima i povlasticama namijenjenim doktorima.

Remedelliju je na putu do tog naslova stajala još jedna prepreka. Bila je to njegova Dubrovačka kongregacija, čiji je bio član. Ona se, naime, iz navedenih razloga, još u XV. st. za svoje članove bila dobrovoljno odrekla doktorskih naslova kako oni svojim povlasticama ne bi remetili redovničku stegu. Čini se da je to bio razlog što je Remedelli zatražio prijelaz iz svoje matične ustanove u provinciju Obiju Lombardija (*Provincia Utriusque Lombardiae*) sa sjedištem u Bologni, koja se tog naslova nije nikada odrekla.⁷ Remedellijev problem bio je riješen tako da je formalno bio asigniran u samostan sv. Katarine de Formello u Napulju, koji je pripadao provinciji Obiju Lombardija. Premda Remedelli – kako se čini – u nj nije nikada stupio nogom,⁸ to mu je otvorilo put k doktorskom naslovu do kojega je, međutim, vodio još dugi put učenja, predavanja, dokazivanja vlastitih intelektualno-moralnih vrlina i čekanja na red da se nađe jedno upražnjeno doktorsko mjesto u njegovoj novoj provinciji. Taj dugo očekivani trenutak dogodio se nakon punih trinaest godina. Godine 1749. konačno je položio doktorski ispit i bio promaknut u magistra ili doktora teologije⁹ sa svim uobičajenim pravima i povlasticama.

⁷ Usp. Đ. Körbler, n. dj., str. 4.

⁸ Provincija Obiju Lombardija (*Provincia Utriusque Lombardie*) nastala je kao plod reforme koja je počela još krajem XIV. st. u dominikanskom redu. Reformirani samostani na području dotadašnje provincije sv. Dominika u Bologni i Lombardije ujedinjeni su u posebnu reformiranu provinciju koja se od g. 1531. prozvala provincijom Obiju Lombardija. Njoj su pripojeni reformirani samostani također s područja Napuljske provincije, među kojima se nalazio i samostan sv. Katarine de Formello (usp. A. Walz, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum, Romae* 1968, str. 381).

⁹ Akademski naslovi »magister« (magistar) i »doctor« (doktor) u školskom sustavu dominikanskog reda sinonimni su izrazi.

Položeni doktorski ispit bio je važna životna prekretnica u Remedellijevu životu. Pružala mu je mogućnost profesorskog poziva na nekom generalnom učilištu ili sveučilištu ili pak neku važnu službu u redu, Crkvi ili društvu. Tako se uskoro i dogodilo. Prvi koji je želio nagraditi njegovu stručnu spremu i moralne odlike bio je vrhovnik dominikanskog reda Antonin Bremond (1748–1755), koji mu je odmah ponudio položaj rektora generalnog učilišta u Saragozzi u Španjolskoj, što je bilo doista iznimno veliko priznanje njegovim sposobnostima i stručnoj spremi. Međutim, drugog su mišljenja bila druga dva ugledna člana istog reda: Giuseppe Agostino Orsi¹⁰ i Tommaso Mamachi, koji su ga željeli imati za svog znanstvenog suradnika, pa su ga nagovorili da ostane u Bologni, gdje mu je odmah na generalnom učilištu dominikanskog reda ponuđena katedra grčkog jezika i dan položaj teologa nadbiskupa Beneventa kardinala Francesca Landija (1741–1752).¹¹

No čini se da generalno učilište u Bologni nije bilo Remedellijeva konačna odrednica. Svega dvije godine nakon što je tu počeo predavati, on je u mjesecu srpnju 1751. podnio molbu senatu javnog sveučilišta u Bologni za mjesto profesora grčkog jezika. Čini se da je ponuda došla od samog sveučilišta, s tim da je njegovo imenovanje profesorom moralo proći uobičajeni postupak podnošenja molbe, ispitivanja podobnosti, kvalifikacija itd. Budući da je već bio redoviti profesor istog predmeta na generalnom učilištu svoga reda, mogao se natjecati samo za mjesto honorarnog profesora. Remedelli, osim toga, kao redovnik o tomu nije mogao samostalno odlučivati, pa je pitao je za savjet vrhovnog starješinu dominikanskog reda Antonina Bremonda. Na Remedellijevo pitanje bi li smio prihvatiti spomenutu ponudu Bremond mu je odgovorio da prihvaćanje katedre grčkog jezika na jednom poznatom sveučilištu kao što je bolonjsko može biti korisno ne samo samom

¹⁰ G. A. Orsi (Firenca 1692 – Rim, 1761), učeni i utjecajni teolog. Više godina predavao je filozofiju i teologiju na učilištima svog reda u Fiesoli i Firenci. G. 1732. kardinal Neri Corsini uzeo ga je za osobnog teologa, a šest godina kasnije postao je tajnik Kongregacije indeksa, zatim »učitelj Apostolske palače« (papin službeni teolog) i, na kraju, g. 1759. kardinal. Bio je čovjek velike naobrazbe i duboke duhovnosti. Objavio je više djela iz dogmatske i moralne teologije. No njegovim glavnim djelom smatra se *Istoria ecclesiastica* (Rim 1749–1763) od 21 sveska u kojoj je obradio povijest Crkve od početka do VI. st. Djelo je doživjelo više izdanja i prevedeno je na više jezika.

¹¹ C. Fedeli, *I domenicani nella Università di Pisa: »Memorie Domenicane«* XXXIX (Firenze 1922), 124.

¹² »L'accettare codesta cattedra non può essere che di decoro e vantaggio a V. P., onde no ho difficoltà ch'ella v'aspiri, mentre avrà campo di far spiccare via più il suo talento e di recare del lustro all'Ordine« (Rim, Archivum Generale Ordinis Praedicatorum (=AGOP), IV, vol. 221, str. 44).

Remedelliju nego i cijelom dominikanskom redu.¹² U pismu od 20. listopada 1751. vrhovnik reda mu je ponovio svoj pristanak naglasivši da će mu biti vrlo drago ako mu senat bolonjskog sveučilišta povjeri katedru grčkog jezika. »Sasvim sam uvjeren u važnosti koju za Vas ima to imenovanje kao nagrada za Vaše napore i talente koje Vam je Bog dao na korist tamošnje mladeži«.¹³ Iz Bremondova pisma od 23. studenoga 1751. saznajemo da među senatorima bolonjskog sveučilišta postoji odlučna volja da mu se povjeri katedra grčkog jezika i da je on spreman učiniti sve da opravda iskazano mu povjerenje.¹⁴ Iz drugih izvora saznajemo da su Remedellijevu kandidaturu na svom vijeću podržali i drugi profesori (*assunti di studio*). Sve je to doprinijelo da je 7. prosinca iste godine Remedelli bio imenovan honorarnim profesorom grčkog jezika na tri sljedeće godine. U izvještaju koji je 19. studenoga 1751. u vezi s tim bio pročitan u sveučilišnom senatu navodi se da je Remedelli »jedan od najuglednijih članova dominikanskog reda, doktor teologije i profesor grčkog jezika na generalnom učilištu sv. Dominika u ovom gradu koje je jedno od najuglednijih učilišta toga reda.« Navodi se da on želi postići »mjesto javnog profeosra na ovom našem sveučilištu« pa se moli senat da mu podijeli naslov honorarnog profesora. Podnositelji molbe ističu da im nije želja povećavati broj honorarnih profeosra. Oni samo ističu »zasluge i kvalifikacije ovog dostojnog muža« pa mole da mu se podijeli ta čast koju potpuno zavređuje »svojom učenošću i vrlinom«. Remedelli, uz to, želi predavati grčki jezik koji je veoma važan za vjeru i kulturu uopće, a sveučilište upravo na tom području oskudijeva vrsnim profesorima pa bi ono njegovim primanjem moglo samo mnogo dobiti. Oni su naglasili da i vrhovni starješina dominikanskog reda vruće želi da Remedelli dobije to mjesto koje bi bilo na čast njegovu redu. Podnositelji molbe zbog toga su jednoglasno predložili da bi »za sveučilište bilo probitačno da magistru (doktoru) Dioniziju Remedelliju povjeri mjesto honorarnog profesora grčkog jezika«.¹⁵ Senat je uvažio iznesene razloge pa je na obostrano zadovoljstvo krajem g. 1751. Remedelliju povjerio službu honorarnog profeosra grčkog jezika na tri godine koju je dotle držao profesor Gimabattista Bianconi. Bilo je to nesumnjivo priznanje Remedellijevoj sposobnosti, ali je ujedno bio i zahtjevan posao da na dva sveučilištima – na jednomu kao redoviti, a na drugomu kao honorarni profesor – predaje jedan tako važan predmet za kojim je u Italiji postojala velika potražnja. Da su tim rješenjem obje strane bile zado-

¹³ Ondje, str. 67.

¹⁴ Ondje, str. 78.

¹⁵ Bologna, Archivio di Stato, Partitit del Senato, vol. 52, f. 32; usp. Đ. Körbler, n. dj., str. 5–6.

voljne, pokazuje činjenica da je Remedelli na tom mjestu ostao punih devet godina.¹⁶ S takvim stanjem stvari bio je zadovoljan i vrhovni starješina dominikanskog reda koji je u pismima Remedelliju više puta izražavao iskreno zadovoljstvo njegovim uspjehom.¹⁷

No Remedelli je, pored predavanja na generanom učilištu svoga reda i na sveučilištu, imao i drugih zaduženja. Dana 3. lipnja 1753. bio je imenovan ispovjednikom dominikanskih koludrica sv. Agneze u Bologni. Tu je službu – kako se navodi u knjizi vijeća tog samostana – savjesno obavljao¹⁸ te se bavio znanstvenim radom, o kome će kasnije biti više govora. Za sve to vrijeme održavao je vrlo živahnu pismenu vezu s vrhovnim starješinom svoga reda. Iz ovog razdoblja g. 1750–1754. sačuvali su se sažeci čak 18 pisama generala reda Antonina Bremonda kojima je odgovarao na Remedellijeve dopise. Iz njih se može lako razumjeti da je bio vrlo dobro obaviješten o svim Remedellijevim namjerama i planovima te ih najvećim dijelom podržavao.¹⁹ Iz jednog takva pisma od 19. rujna 1750. saznajemo da je Remedelli na generalnom učilištu svoga reda dva puta tjedno imao predavanja iz grčkoga studentima svog reda.²⁰ Dana 26. lipnja 1753. general reda mu je izdao neko pobliže nepoznato odobrenje,²¹ a u pismu od 30. ožujka 1754. izrazio je zadovoljstvo njegovim predavanjem jezika na dvama sveučilištima te mu preporučio da i dalje bude što više na usluzi svojoj redovničkoj subraći.²² Remedelli mu je izložio plan svoga rada i zaduženja izrazivši spremnost i dalje raditi u okviru svojih mogućnosti. Dana 20. travnja 1754. Bremond mu je pisao da razmatra njegovo mišljenje te mu još jednom preporučio da učini sve kako bi mladi redovnici imali što više koristi od njegovih predavanja.²³

Prije isteka trogodišnjeg ugovora na sveučilištu Remedelli je ponovno 4. studenoga 1755. podnio molbu da mu se profesorska služba produži na sljedeće tri godine. Njegovu su molbu sveučilišnom senatu podržali prije nave-

¹⁶ U popisu profesora bolonjskog sveučilišta iz g. 1751. čitamo: »Ad lecturam linguae graecae. Pater magister Dionisius Remedelli Ordinis Praedicatorum, lector honorarius« (usp. U. Dallari, *I rotuli dei lettori e artisti dello Studio Bolognese dal 1384 al 1799*, vol. III, parte II, Bologna, 1891, str. 72, 78, 83, 88, 93, 98, 103, 107, 113, 118).

¹⁷ Đ. Körbler, n. dj. Str. 6.

¹⁸ AGOP, IV, vol. 223, str. 94.

¹⁹ AGOP, IV, vol. 221, str. 9, 33, 67, 78; vol. 222, str. 28, 37, 52, 56, 70, 81, 84, 86; vol. 223, str. 19, 70, 72, 76.

²⁰ Ondje, str. 94.

²¹ Ondje, str. 19.

²² Ondje, str. 70.

²³ Ondje, str. 72.

deni prijatelji. Dana 2. prosinca 1755. senat je udovoljio njihovoj molbi.²⁴ To je ujedno bila njegova posljednja molba da kao honorarni profesor predaje na sveučilištu u Bologni. Remedelliju je to bilo korisno iskustvo koje mu je poslužilo kao odskočna daska za profesorsko mjesto na nekom drugom sveučilištu. Njegov pogled je bio uprt u Pisu odakle mu je – kako izgleda – s tamnijeg državnog sveučilišta stigla ponuda za mjesto profesora teologije.

Pisa je, kao i cijela Toskana, po utrnuću medicijske kneževske loze, 1739. godine došla u ruke habsburško-lotarinške dinastije. Prvi njezin veliki vojvoda stranog podrijetla bio je Franjo Lotarinški, u Italiji poznat pod imenom Francesco Stefano I. (1737–1765), muž carice Marije Terezije, koji je kao Franjo I. g. 1738. postao veliki toskanski vojvoda, a 1745. na austrijskom prijestolju naslijedio cara Karla VI. Bio je čovjek širokih vidika i odan reformama zastarjelog upravnog državnog, gospodarskog i prosvjetnog aparata. Nadahnut prosvjetiteljskim nazorima uveo je mnoge novine kojima je svrha bila premostiti zaostatak koji je njegovu vojvodinu dijelio od naprednijih susjednih zemalja kao što su u to vrijeme bile Austrija i Francuska. Naročitu brigu posvećivao je visokom školstvu koje je trebalo poslužiti kao temelj općeg razvoja. U tu svrhu je, ne štedeći novaca, iz Austrije i država Apeninskog poluotoka, dovodio istaknutije profesore povjeravajući im dobro plaćene državne službe i katedre državnih sveučilišta u Firenci, Sieni i Pisi. U tom svjetlu treba promatrati Remedellijev prelazak iz Bologne u Pisu.

Remedelli je 1759. godine dobio je mjesto ne honorarnog, nego dobro plaćenog profesora teologije na državnog sveučilištu u Pisi.²⁵ Stanovao je u samostanu sv. Katarine. Godišnja plaća mu je iznosila 700 škuda. Bivala mu je svake akademske godine isplaćivana po dva puta (1. svibnja i 1. studenoga) u jednakim obrocima.²⁶

No Remedellijev boravak u Pisi i inače uspješno predavanje na sveučilištu imali su i drugu, manje ugodnu stranu medalje. Njegovu zdravstvenom stanju nije nikako pogodovala prevelika vlaga koja se širila iz rijeke Arna i nedalekog Tirenskog mora, pa je počeo pobolijevati. Nakon svega pet godina boravka u Pisi odlučio je promijeniti sredinu. Budući da se u Bologni mnogo bolje osjećao, 1764. godine uputio je dopis senatu bolonjskog sveučilišta da bi se tamo rado vratio i prihvatio mjesto profesora teologije.

²⁴ Bologna, Archivio di Stato, Partiti del Senato, vol. 52, f. 116v; Đ. Körbler, n. dj., str. 7.

²⁵ *Statuta Collegii theologorum Almae Universitatis Pisanae Anno Domini MCCCCLXXX cum synopsi omnium theologiae Lectorum ab initio Collegii usque ad finem*. Edita cum introductione a Carolo Fidelio. Pisis, Ex Typographia Francisci Mariotti, 1910, ad annum 1759.

²⁶ Pisa, Archivio di Stato, Studio Pisano, Registro di provisionati, n. 536; usp. Đ. Körbler, n. dj., str. 7.

Budući da je mnogima još uvijek bio u dobrom sjećanju, profesori, naročito njemu odani »assunti di studio« oduševljeno su podržali njegovu ponudu.²⁷ O njegovoj molbi raspravljao je akademski senat koji je s 24 glasa za i 1 protiv prihvatio njegovu ponudu. No imenovao ga je ne redovitim, nego honorarnim profesorom na tri godine.²⁸ Remedelli je prihvatio ponuđene uvjete stigavši u Bolognu gdje je, skupa s dominikancem Giuseppeom Marijom Elena, akademske godine 1773/74. počeo predavati teologiju.²⁹ No umjesto tri, u Bologni je osato samo jednu akademsku godinu. Za razloge njegova prelaska iz Pise u Bolognu počeo se zanimati veliki vojvoda Francesco Stefano I. Ne želeći izgubiti tako vrsna profesora, on je Remedellija pozvao da se vrati u Pisu gdje ga je najprije motupropriom od 4. srpnja 1767. imenovao članom državne komisije za reformu visokog školstva koja se imala sastati u Firenci,³⁰ a zatim reskriptom od 17. listopada 1767. redovitim profesorom skolastičke teologije.³¹ No sve to nije zadovoljilo Remedellija. Vlažno podneblje u Pisi nije mu nikako odgovaralo, pa je otklonio primamljivu ponudu velikog vojvode. Htio se, po svaku cijenu, vratiti u Bolognu. S njim se složio i vrhovnik dominikanskog reda Toma de Boxadors koji ga je 24. siječnja 1777. premjestio iz samostana sv. Katarine di Formello u Napulju u samostan sv. Dominika u Bologni.³²

Svi ti poslovi i zaduženja nisu bili zapreka Remedelliju da održava vezu s rodnim gradom. Dopisivao se kako s članovima svog matičnog samostana, tako i s bratom Petrom. No sve to nije moglo nadomjestiti nedostatk rodbine i rodnog grada. Patio je od nostalgije. U jednom trenutku nije više mogao izdržati njihov manjak pa je g. 1754. od vrhovnog starješine svoga reda zatražio dopuštenje da nakon pune dvedeset dvije godine može poći u rodni grad Dubrovnik posjetiti rodbinu i prijatelje. General reda je pismom

²⁷ Bologna, Archivio di Stato, Filze del Senato, anno 1764, f. 156; usp. Đ. Körbler, n. dj., str. 7.

²⁸ Bologna, Archivio di Stato, Partiti del Senato, vol. 54, f. 63; Đ. Körbler, ondje.

²⁹ U registru bolonjskih profesora za g. 1764/1765. čitamo: »Ad lecturam sacrae theologiae in via divi Thomae. Pater magister Dionisus Remedelli ordinis Praedicatorum, lector honorarius« (U. Dallari, n. dj., str. 143, 148, 153, 159, 164, 170, 175, 180, 186, 191).

³⁰ »Sua Altezza Reale con Motuproprio del 4. corrente [luglio 1767] ha fatta una deputazione degli infrascritti Signori Professori dell'Università di Pisa: [...]. Padre Remedelli. Questi dovranno adunarsi in Firenze avanti l'Auditore, e Proveditore dello Studio, e concertare un piano di proposizioni da umiliarski a S. A. R. Diretta a formare un regolamento quanto al metodo delli studi più coerente allo stato attuale delle Scienze, e facoltà, che s'insegnano in detta Università, e quanto alle scuole, dottorati, ed altre funzioni accademiche più atto ad assicurare il maggior profitto delli scolari...« (»Gazzetta Toscana«, a. II [Firenze 1767], N. 28, str. 118–119).

³¹ »Gazzetta Toscana«, a. II [Firenze 1767], N. 44, str. 182.

³² Đ. Körbler, n. dj., str. 16.

od 18. svibnja 1754. spremno udovoljio njegovoj molbi pod uvjetom da na početku nove akademske godine ponovno bude u Bologni. To je ujedno bio prvi i posljednji susret s rodnim zavičajem. Vrativši se u Bolognu još je više patio od nostalgije za rodnim zavičajem i prijateljima. I, umjesto da ponovno putuje preko mora, došao je na zamisao da iz Dubrovnika u Bolognu dovede mladog i nadarenog dominikanca Dominika Glega (1732–1809) kako bi se doškolovao i činio mu društvo, a on bi mu pomogao da se kasnije uključi u predavanja na sveučilištu.³³ No s tim se njegovim planom nije složio vrhovni starješina reda Antonin Bremond koji je bio mišljenja da bi Glegov prijelaz iz Dubrovnika u Bolognu, istina, ojačao provinciju Obiju Lombardija, ali bi oslabio Dubrovačku kongregaciju kojoj su – kako je naveo – također potrebni mladi i sposobni redovnici.³⁴

B. Remedelli je naročito živahne veze odražavao s vladom Dubrovačke Republike kojoj su bile potrebne njegove diplomatske usluge. Prvi put mu se senat obratio za uslugu 16. ožujka 1765. izvješćujući ga o svojim neprilikama s novim francuskim konzulom Marcelom Le Prévostom, dotadašnjim otpravnikom poslova u Nizozemskoj, koji je, nakon odlaska nizozemskog veleposlanika iz Dubrovnika, postao diplomatski predstavnik Francuske i Nizozemske. Premještaj s položaja kraljevskog otpravnika poslova u značajnoj zemlji kao što je bila Nizozemska, na mjesto konzula u malom Dubrovniku, povrijedio je ponos taštog francuskog diplomata. Čim je 18. srpnja 1764. stigao u Dubrovnik, odmah je počeo tražiti počasti koje mu po diplomatskom protokolu Republike nisu pripadale. Iako mu je u povodu prijema u Malom vijeću bilo dodijeljeno počasno mjesto nasuprot samom knezu Republike, što se smatralo osobitom počašću, Prévost se nije time zadovoljio, nego je tražio još bolje i časnije mjesto koje je moralo biti urešeno posebnom draperijom. Kao razlog svojih zahtjeva naveo je da je Republika iskazivala više počasti njegovu prethodniku Lemaireu nego njemu.³⁵ Pače, prigovarao je dubrovačkoj vladi da prema njemu postupa kao da se radi o njezinu običnom podaniku, a ne diplomatskom predstavniku moćnog francuskog kralja.

³³ O njemu v. A. Giurgevich, n. dj., str. 23.

³⁴ AGOP IV, 222, str. 70.

³⁵ André-Alexandre Lemaire bio je francuski konzul u Dubrovniku g. 1757–1764. Nakon jednog sukoba s dubrovačkim senatom bio je proglašen »nepoželjnom osobom« (*persona non grata*) i premješten u Koron na Peloponezu (usp. Š. Ljubić, *Izvještaj gosp. La Maire, francezkoga konsula u Koronu, o Dubrovačkoj republici*: »Starine« JAZU XIII (1881), 39–118; L. Vojnović, *L'affaire Le Maire (1757–1764)*: »La Monarchie Française dans l'Adriatique«, Paris – Barcelone, 1918, str. 135–173; N. Gjivanović, *Nešto o Lemaire-u i Prevost-u, francuskim konzulima u Dubrovniku u drugoj polji XVIII. Vijeka*: »Smotra Dalmatinska« god. XXIII (Zadar, 1910), br. 44, str. 1–2; isti, *Francuski konzul o crkovenjacima propovjednicima u Dubrovniku drugom pol. XVIII. Vijeka*: »List dubrovačke biskupije« br. 1 od 1. I. 1909.

Postavio je i nekoliko drugih zahtjeva: da prilikom prijama u senatu njegova pratnja bude s njim, a ne pomiješana s ostalim svijetom, da knez Republike u svom pozdravnom govoru upotrijebi izraze dubokog poštovanja prema francuskom kralju i njegovu konzulu, da izrazi istinsku želju svoje vlade za usklađenjem svojih interesa s interesima francuske kolonije u Dubrovniku. Ujedno je zatražio da svi francuski podanici napuste područje Dubrovačke Republike, premda je – po saznanjima senata – u Dubrovniku živio samo jedan Francuz, oženjen domaćom djevojkom, koji je desetak godina bio u državnoj službi kao topnik. Senat ga je, na traženje Prévosta, otpustio iz službe. Nakon toga je konzul za francuske trgovce tražio oslobađanje od plaćanja svih vrsta poreza i carine na uvoz i izvoz robe. Bili su uzaludni svi pokušaji tajnika dubrovačkog senata da ga umiri i uvjeri da se prema njemu postupa na isti način kao i s njegovim prethodnikom. Odnosi s njim još su se više zaoštrili kada je zaprijetio iskrcavanjem mornara s dvaju francuskih brodova i napadom na grad.³⁶

Nakon što su propali svi pokušaji nagodbe s goropadnim konzulom, vlada Republike je odlučila potražiti rješenje sukoba diplomatskim putem na višoj razini. Tu je svrhu senat Republike g. 1764. poslao u Pariz franjevca Franju Sorkočevića Bobaljevića, ali ga kralj Louis XV (1715–1774) – koga je o svimu prije toga izvijestio sam Prévost – nije htio ni primiti.³⁷

Shvativši da se tim putem neće lako moći otarasiti neugodnog francuskog diplomata, dubrovačka vlada je odlučila to polučiti drugim, posrednim putem. Taj posao trebao je obaviti Remedelli, koji je u to vrijeme bio profesor državnog sveučilišta u Pisi te bio u dobrim odnosima s austrijskim nadvojvodom i toskanskim velikim vojvodom Petrom Leopoldom II.³⁸ Remedelli je s njegovom preporukom treba poći u Beč i zamoliti njegovu majku caricu za posredovanje u ovom sporu s francuskim kraljem Louisom XV. Monsignor Cerati mu je trebao pomoći od sveučilišnih vlasti postići dopuštenje da smije prekinuti svoja predavanja kako bi mogao obaviti posao u Beču prije nego carski dvor pođe na praznike, a nadvojvoda Petar Leopold otpuće u Toskanu.³⁹

³⁶ O tomu opširnije B. Krizman, *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku*, Zagreb, 1957, str. 207–243.

³⁷ Isto.

³⁸ Leopold II. je bio drugi sin carice Marije Terezije Habsburške i Franje Stjepana Lotarinškoga. G. 1765. postao je veliki toskanski vojvoda pod imenom Petar Leopold I. Nosio je naslov »Veliki vojvoda Toskane, kralj Ugarske, Češke itd.« Nakon smrti starijeg brata Josipa II. bio je 20. veljače 1790. izabran za cara. Umro je svega dvije godine kasnije.

³⁹ Državni arhivu u Dubrovniku, *Litterae et Commissiones Ponentis*, sv. 80, br. 95. O »afetri Prévost« v. L. Vojnović, *La monarchie française dans l'Adriatique*, Paris, 1918, str. 153–159; V.

Posao koji je Remedelliju namijenio dubrovački senat bio sve samo ne jednostavan. Trebao je prekinuti svoj uobičajeni posao na sveučilištu i prihvatiti se odgovornog diplomatskog posla za koji se tražilo ne samo znanje nego i diplomatsko iskustvo. Iako nevoljko, Remedelli se prihvatio ponudjenog posla. Nakon kraćih priprema zaputio se u Beč gdje ga je Marija Terezija ljubazno primila shvativši da se Prévost nediplomatski ponio prema Dubrovačkoj Republici pa mu je obećala svoju pomoć. Stoviše, carica je bila očarana njegovom učenošću pa ga je, mimo protokola, pozvala na objed. Remedelli je tom prilikom održao govor koji se domaćinima vrlo svidio. Naravno, uspjeh nije izostao. Austrijski veleposlanik u Parizu, kao i njegov francuski kolega u Beču, zdušno su se zauzeli kod Louisa XV. da se taj sukob izgladi na najbezbolniji način. No francuski vladar bio je nepopustljiv. Nije htio rješavati pitanje Prévostova postupka, nego je odgovorio da se Dubrovčani nagode s njegovim konzulom koga je on smatrao miroljubivim i odanim čovjekom. Kad su propali izgledi da će se Dubrovčani nagoditi s francuskim konzulom, Louis XV. je 31. ožujka 1766. naredio svom zapovjedniku Grasseu de Briançon da s brodovima napadne Dubrovnik. Nakon što je njegov zapovjednik s dva ratna broda stigao u Dubrovnik usidrivši se u gruškoj luci i zaprijetivši napadom na grad, Dubrovčanima nije preostalo ništa drugo nego da, makar i preko volje, udovolje Prévostovim zahtjevima.⁴⁰

Za vrijeme svog boravka u Beču Remedelli je jesen 1765. obavio i nekoliko drugih diplomatskih poslova. Prije svega, imao je zadatak dobiti svog stalnog zastupnika u Hrvatskoj u osobi grofa Ivana Patačića, ali je carevinsko trgovačko vijeće odbilo taj prijedlog. Remedelli je nakon toga u mjesecu svibnju 1766. napustio austrijsku prijestolnicu vrativši se svojim predavanjima u Pisi.⁴¹ No ne za dugo. Polovinom 1769. godine ponovno je morao ploviti u Beč. Bio je zadužen predati carici Mariji Tereziji relikviju glave prvog ugarskog kralja sv. Stjepana koja se čuvala u dominikanskom samostanu u Dubrovniku, što mu nije bilo teško učiniti. Međutim, predajući te moći on je carici neoprezno naveo da se u istom samostanu čuva također relikvija neraspadnute ruke istog sveca, ali da je dubrovački dominikanci neće lako dati.

V. Jelavić, *O dubrovačko-franceskim odnosima u god. 1756–1776*: »Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine« knj. XVI (Sarajevo, 1906), str. 513–553; B. Krizman, *Ceremonijal starog Dubrovnika*, »Vjesnik«, Zagreb, 14. IX. 1950.

⁴⁰ Usp. Đ. Körbler, »Zanovićeve škole« u Dubrovniku: »Građa za povijest književnosti hrvatske« knj. 7, Zagreb, JAZU, 1912, str. 8–9; B. Krizman, n. dj., str. 243–254. O Remedelliju je s mnogo nepreciznosti pisao i A. Bacotich u članku *Due quadri storici*: »Archivio storico per la Dalmazia« anno II, vol. III, fasc. 14 (Roma, 1927), str. 83.

⁴¹ Đ. Körbler, n. dj., str. 9–10.

Mislio je da će se carica zadovoljiti tim darom, ali se prevario. Ona je u oproštajnoj audijenciji 10. kolovoza 1769. odučno tražila i relikviju u ruke kojom je htjela pridobiti naklonost svoje kraljevine Ugarske, obećavši da će relikviju glave vratiti kad dobije relikviju ruke. U suprotnomu, zaprijetila je poduzimanjem bolje nepreciziranih mjera protiv Dubrovnika. Znajući da dubrovački dominikanci neće biti oduševljeni tim zahtjevom austrijske carice, Remedelli je zamolio uglednog dominikanca Petra Gazzanigu, profesoru teologije na bečkom sveučilištu, da piše vrhovniku dominikanskog reda u Rim kako bi ih na to pokušao prisiliti. No ni dubrovački senat nije bio zadovoljan njegovom neoprežnošću u razgovoru s austrijskom caricom. O tomu se u senatu povelja ozbiljna rasprava, odakle mu je 6. studenoga 1769. upućena opomena da se ne miješa u stvari za koje nije zadužen i koje na nj ne spadaju.⁴²

Treće Remedellijevo diplomatsko zaduženje odnosilo se na povlačenje dubrovačkih zaklada položenih u bankama i štedionicama u Italiji (Firenci, Modeni, Parmi, Milanu i drugdje) i Beču od kojih se uzdržavao isusovački Dubrovački kolegij. Nužnost povlačenja tog kapitala nametnula se kao posljedica velike kampanje protiv isusovaca još prije nego je 1773. Družba Isusova bila službeno ukinuta. Predviđajući da bi sav njezin kapital mogao završiti u blagajni država u kojima se nalazio, dubrovačka vlada je zadužila Remedellija da nastoji dokazati da taj kapital nije vlasništvo isusovaca, nego dubrovačke države i njenih građana. U svom dopisu Remedelliju od 24. siječnja 1769. ona je navela da se samo u Parmi čuva 7500 dukata koji su nekada pripadali Dubrovačkom kolegiju. Predviđajući da će zbog tog posla morati biti odsutan dosta vremena, senat mu je preporučio da za svoje izbijanje sa sveučilišta zatraži odobrenje od velikog vojvode.

Remedelli nije mnogo vjerovao u uspjeh tog novog zaduženja, ali je – želeći pomoći domovini – prihvatio taj nezahvalni zadatak. Isposlovao je sva potrebna odobrenja i krenuo na put. U Parmi nije ništa obavio, ali je u Firenci imao više uspjeha. Za put u Beč morao je naći sebi zamjenu na sveučilištu u Pisi koju je sam platio. Pogodio se s jednim prijateljem iz samostana sv. Marka u Firenci da ga, za plaću od 80 firentinskih škuda, zamijeni na sveučilištu. Senat mu je, za protuuslugu, preko bečke banke Wagner isplatio 1000 forinti. Stigavši u Beč u mjesecu rujnu, do kraja godine uspješno je obavio povjereni mu zadatak. Isposlovao je da bečki dvor naredi da se Dubrovniku vrati svota od 1235 škuda koja se kao isusovačka zaklada čuvala u Mantovi i Milanu. Ujedno je, uz pomoć bečkog veleposlanika u Parizu, us-

⁴² Državni arhiv u Dubrovniku, *Litterae et Commissiones Ponentis*, sv. 88, br. 100; usp. Đ. Körbler, n. dj., str. 11–12.

pio isposlovati pomoć protiv pretjeranih carinskih pristojbi što ih je Francuska počela uzimati od dubrovačkih brodova.⁴³ No to nije bilo sve.

Za vrijeme njegova boravka u Beču, kad se već počeo spremati za oprostajnu audijenciju kod carice Marije Terezije, senat mu je povjerio novi, mnogo teži diplomatski zadatak. Trebao je isposlovati austrijsku pomoć za izravnane razmirnice do kojih je došlo za vrijeme rusko-turskog rata (1768–1774) zbog jedne nesmotrenosti dubrovačkog konzula u Genovi. U tom ratu Rusi su u svojoj politici širenja na račun Turske u Ukrajini i Krimu u raznim sredozemnim lukama počeli nabavljati i naoružavati brodove koji su imali zadatak progoniti i pljačkati ne samo turske brodove nego i brodove njihovih vazala i saveznika. Premda je dubrovačka vlada znala za te događaje, u toj se situaciji nije znala brzo snaći. Umjesto da svoje trgovačke brodove pozove kući, ona ih je ostavila da se snalaze kako znaju i umiju. Slučaj je htio da su Rusi u Genovi bili nabavili jedan oveći brod naoružavši ga s 26 topova i posadom od 200 ljudi kako bi ga mogli upotrijebiti protiv Turaka. Bojeći se da bi taj brod mogao biti upotrijebljen i protiv brodova Dubrovačke Republike, dubrovački konzul Švicarac David Maystre je – ne shvaćajući o čemu se zapravo radi – isposlovao od vlasti Genovske republike da taj brod zaplijeni i razoruža. Rusi su, saznajući za to, potez dubrovačkog diplomatskog predstavnika protumačili kao neprijateljski. Time su dotada inače dobri dubrovačko-ruski odnosi bili stavljeni na veliku kušnju. Ti su se odnosi još više pogoršali kad su u veljači 1770. tri jaka odreda ruske mornarice, pod zapovjedništvom admirala grofa Aleksija Orlova, uz pomoć Engleza, iz Baltičkog mora stigla u Sredozemno more i počela s napadima na Turake. Orlov je – kako je 30. rujna 1770. u Dubrovnik javio konzul u Livornu – tom prilikom zarobio i 30 dubrovačkih brodova priopćivši konzulu da ruska carica Katarina II. (1762 – 1796) od tada smatra Dubrovačku Republiku neprijateljem te da će se ne samo nastaviti sa zarobljavanjem svih dubrovačkih brodova na koje naiđe, naročito onih koji su prevozili tursku robu ili bili u službi Turaka, nego i poslati svoje brodove da napadnu i zauzmu samu Dubrovačku Republiku.

U toj vrlo teškoj situaciji dubrovačka vlada je g. 1775. jedini izlaz vidjela u posredovanju s Rusima. U tu svrhu jedno poslanstvo je odlučila poslati u Petrograd kako bi s caricom Katarinom II. pokušalo izgraditi odnose, a drugo k Orlovu u Livorno, gdje se nalazila ruska pomorska baza za Sredozemlje. Za put u Petrograd određeni su Marin Tudišić i Franjo Ranjina, a za poslanike u Toskanu Marin Getaldić i Luka Bunić. Imali su zadatak prije svega opravdati postupke kapetana svojih brodova koji su prevozili tursku

⁴³ Đ. Körbler, n. dj., str. 12–13.

robu da su ih Turci na to prisilili, jer da Dubrovnik u rusko-turskom sukobu održava strogu neutralnost. Na drugom mjestu trebali su pokušati isposlovati oslobođenje svojih zarobljenih brodova. No nijedno od tih poslanstava nije polučilo nijedan od postavljenih zadataka. To je sada trebao učiniti Remedelli. Njegov zadatak je bio pridobiti Mariju Tereziju za posredovanje u sporu s Rusima.

Remedelli se i ovaj put prihvatio posla. On je, za razliku od senata, smatrao da taj spor treba riješiti u Livornu gdje je Orlov imao svoju pomorsku bazu. Po njemu, trebalo je zamoliti velikog toskanskog vojvodu i budućeg cara Petra Leopolda II. da posreduje kod Orlova i isposluje povoljne uvjete pomirenja s Rusijom. Republika se na kraju složila s njegovim mišljenjem, ali ga je ipak zadržala u Beču za sve vrijeme tih pregovora. Njegov zadatak bio je održavati vezu s Toskanom i Austrijom i biti na raspolagnju za posredovanje između Austrije i Rusije. Posljednje pismo koje je u vezi s tim primio iz Dubrovnika nosilo je datum od 28. kolovoza 1776. Bio je to kraj ne samo njegova diplomatskog zaduženja u Beču nego i kraj dopisivanja s dubrovačkom vladom.⁴⁴ No svoje veze s redovničkom subraćom u rodnom gradu nije nikada prekidao. Ona su ne samo znala za njegove uspjehe u Italiji nego su ga pokušala navesti da se, barem pod starost, vrati kući. U tu svrhu ona su ga 8. svibnja 1785. izabrala za priora (starješinu) svog samostana te mu u tom smislu poslali službeno pismo. No on je tu službu odbio prihvatiti.⁴⁵

Remedelli je umro 10. svibnja 1793. u lijepoj starosti od 82 godine. Bio je sahranjen u velikoj bazilici sv. Dominika u Bologni. Na grob mu je – suprotno redovničkom običaju – postavljena posebna spomen-ploča koja je veličala njegovo djelo,⁴⁶ a na poznatom trgu u Padovi »Prà della Valle«, na kojemu se nalaze spomenici znamenitih ljudi, postavljeno je njegovo poprsje.⁴⁷ U domovini mu, za razliku od Italije, nikada nije postavljena ni najo-

⁴⁴ Sukob između Rusa i Turaka završio je turskim porazom i mirom sklopljenim 21. lipnja 1774. kojim su pobjednicima pripala široka područja na Krimu, Moldaviji, Vlaškoj, Azovu, Balkanu i Crnom moru te osigurao utjecaj na balkanske kršćane, što je Petrogradu omogućavalo da se lako miješa u unutarnja pitanja Turskog carstva (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, II, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980, str. 256–268; Ž. Marković, *Ruđe Bošković*, II, Zagreb, JAZU, 1969, str. 744–753); Đ. Körbler, n. dj., str. 13–14. Remedellijeva diplomatska djelatnost mnogo je opsežnija nego ju je ovdje bilo moguće prikazati. Namjeravam je obraditi u posebnoj raspravi.

⁴⁵ Registrum litterarum Vicariorum Generalium Congregationis Ragusinae, str. 35 (rukopis u knjižnici samostana sv. Dominika u Dubrovniku).

⁴⁶ Ploča se nije sačuvala pa nam nije poznat ni njen tekst (usp. »Slovinac«, god. VI [Dubrovnik, 1883], br. 22, str. 350).

⁴⁷ V. Adamović, *Dubrovnici izvan zavičaja*, Dubrovnik, 1914, str. 42.

bičnija ploča koja bi podsjećala na njegove zasluge.⁴⁸ Jedini spomen na nj bio je sljedeći anonimni epigrafi koji sada, više od dva stoljeća nakon njegove smrti, prvi put izlazi u javnost:

Epigrafi Dioniziju Remedelliju:
 Dionisio Remedellio Rhacusino
 Integerrimo Sacerdoti Congregationis S. Dominici
 Qui
 Florente adhuc Aetate
 In ordinandis Edendisque S. Antononi Ascriptis
 Suam Thomae Mamachio Operam Impense Praestitit
 Graecam Linguam Bonaniae
 Pisis Theologiam publice Tradidit
 Et ob Doctrinam Eruditionem et Probitatem
 Magister Sodalitatis Suae Dictus Est
 Quietis, Studiis et Pietati Laudabiliter Indulgens
 Bononiae Pietissime Acquievit
 VI. Non. Mai MDCCXCIII.⁴⁹

To, međutim, ne znači da ga njegovi sugrađani nisu poznavali i cijenili njegove zasluge. U svoje vrijeme poznati filozof i kraljevski tajnik u Milanu Dubrovčanin Stjepan Šuljaga⁵⁰ posvetio mu je svoj djelo »Exercitationes geographicae, hydrographicae, et anemographicae de naufragio Divi Pauli Apostoli, ejusque adventu in insulam Melitam Illyricam, sive Mare Adriaticum suis finibus restitutum«, Venetiis, apud Franciscum Pitteri, 1757 te nekoliko drugih Dubrovčana koji su mu posvećivali svoje spise.⁵¹

⁴⁸ U zborniku glasovitih Dubrovčana »Galleria di illustri Ragusei« donesena mu je slika, ali ne i životopis. Jedino ga je slikar Vlaho Bukovac ovjekovječio na svom platnu koje prikazuje znamenite Dubrovčane.

⁴⁹ Usp. V. Adamović u članku *Grada za istoriju dubrovačke pedagogije*: »Slovinac«, god. V (Dubrovnik, 1882), br. 26, str. 403.

⁵⁰ O njemu v. S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara, 1856, str. 277.

⁵¹ G. Valentinelli navodi četiri rasprave koje su mu posvećivali njegovi sugrađani (*Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, Coi tipi del dr. Ljudevit Gaj, 1855, str. 237).

II. Djela

Iako se Remedelli cijelog života bavio knjigom, ipak – koliko se zna – iza sebe nije ostavio velikih stručnih djela kako bismo to mogli očekivati. To ipak ne znači da u daljnjem proučavanju njegova života i djelatnosti nisu moguća ugodna iznenađenja. Za to postoji više nego utemeljena nada. Iz nekih njegovih pisama koja je razmjenjivao s vrhovnim starješinom dominikanskog reda Antoninom Bremondom može se zaključiti da je napisao neka djela koja, vjerojatno zato što su ostala u rukopisu ili su možda anonimna, leže u nekom nedovoljno proučenom arhivu ili knjižnici. Tako npr. iz pisma generala dominikanskog reda od 15. ožujka 1752. saznajemo da mu je Remedelli bio posvetio jedno svoje djelo koje mu je poslao po dominikancu Zannoniju. Ne znamo o kojemu je djelu riječ. General mu je u svom odgovoru naglasio da nema običaja prihvaćati bilo kakve posvete, ali da to ipak iznimno čini kako bi nagradio njegovu marljivost i sposobnosti koje služe ugledu reda.⁵² Slične izraze zahvalnosti i pohvale vrhovnik reda također iznosi u pismu od 18. travnja 1752.⁵³ Remedelli je generalu svog reda kao uglednom povjesničaru i bibliofilu slao na dar i neke druge rukopise. Tako mu je po jednom drugom redovniku poslao dva druga rukopisa, vlasništvo nekadašnjeg generalova školskog druga Tavellija te jedan treći, vlasništvo samostavna Sv. Agneze u Bologni. General reda mu je 29. ožujka i 17. lipnja 1752. odgovorio da taj dar ne želi prihvatiti bez pristanka koludrica samostana Sv. Agneze.⁵⁴ Uskoro je stigao i njihov pristanak, pa je general reda svoju zbirku rukopisa obogatio jednim novim, naredivši prethodno da se za spomenute koludrice napravi kopija poklonjenog rukopisa.⁵⁵

O Remedellijevu strogo znanstvenom radu, nasreću, znamo mnogo više. Prvi njegov takav rad odnosi se na kritičko izdanje djela *Summa moralis* poznatog firentinskog dominikanca reformatora, teologa i nadbiskupa Antonina Pierozzija (1389–1459). To je djelo važno kako s teološko-moralnog tako i etičko-ekonomskog gledišta. Izvršilo je velik utjecaj na svu kasniju teologiju pa je bilo vrlo traženo. Samo u drugoj polovini XV. st. doživjelo je

⁵² »Ho ricevuto il consaputo involto delli scritti del P. M. Zannoni ed ho gradito l'attenzione di V. P. in transmettermelo. Rispetto alla dedica delle conclusioni che mi esibisce, quantunque non sia mio costume di accettare dedica alcuna, nulladimeno per questa volta mi contento di riceverla, ripromettendomi della sua diligenza e capacità una funzione assai decorosa per la Religione...« (AGOP IV, 221, p. 28). Vrhovnik reda mu je još dva puta: 18. i 26 travnja 1752. zahvalio na posveti njegova djela za koje kaže da služi na čast cijelom dominikanskom redu (AGOP IV, 222, pp. 52, 56).

⁵³ Đ. Körbler, n. dj., str. 6.

⁵⁴ AGOP IV, 222, str. 37, 81.

⁵⁵ Ondje, str. 84.

18 izdanja, a u XVI. st. bilo je izdavano 12 puta. Međutim, u ta su se izdanja, bilo lošim čitanjem rukopisa, bilo nepažnjom tiskara potkrale brojne pogreške koje su na mnogo mjesta znatno mijenjale izvorni smisao. Zbog toga se nametnula potreba njegova kritičkog izdanja. Taj složen i odgovoran zadatak povjeren je u to vrijeme poznatom učenjaku Tommasu M. Mamachiju, koji je za suradnika uzeo Remedellija.⁵⁶ Oni su na pripremanju tog izdanja radili pune tri godine prepisujući tekst iz autografskog rukopisa sv. Antonina, pišući bilješke i pripremajući ga za tisak.⁵⁷ Plod njihova rada bilo je kritičko izdanje I. dijela tog djela u dva sveska pod naslovom »Sancti Antonini Archeipiscopi Florentini Ordinis Praedicatorum Summa moralis ad autographorum fidem nunc primum exarata, notis et observationibus illustrata, cura et studio FF. Thomae Mariae Mamachi et Dionysii Remedelli Ordinis eiusdem theologorum. I. Partis Volumen I. Florentiae Anno MDCCXLI. Ex Typographio Petri Caietani Viviano«. Drugi svezak nosi neznatno različit naslov »Ordinis Praedicatorum Summa moralis ad autographorum fidem nunc primum exarata, notis et observationibus illustrata, cura et studio FF. Thomae Mariae Mamachi et Dionysii Remedelli Ordinis eiusdem theologorum. I. Partis Volumen II. Florentiae Anno MDCCXLII. Ex Typographio Petri Caietani Viviani.«. Knjige su u velikom folio-formatu: 41,3 × 27 cm. Tiskane su u dva stupca. Prvi svezak ima 716 stupaca, a drugi prosljeđuje od 718 do 1470 stupaca. Tri zadnja lista II. sveska preko cijele stranice sadrže odbranje redovničkih i crkvenih poglavara. Djelo su posvetili Ani Mariji Ludovici (*Annae Mariae Ludoviciae*), velikoj kneginji Toskanske vojvodine i kćerki Cosima III. de Medici te sponzorici knjige. U posveti izdavači podsjećaju na njezine slavne pretke, koji su uvijek bili veliki prijatelji dominikanaca, naročito njezina pradjeda Cosima de Medici, »oca Domovine« i velikog prijatelja autora ove knjige, graditelja samostana Sv. Marka i darovatelja dragocjene knjižnice koja je još uvijek ures samostana. U posveti se također navodi da su isto tako veliki prijatelji samostana bili i drugi članovi Medicijevske obitelji: Lorenzo, Pietro, pape Leon X. i Klement VII. Na kraju posvete izdavač ističe i naročitu pobožnost velike vojvotkinje, dostojnu njezinih slavnih prethodnika, prema kanoniziranom autoru ove knjige.

⁵⁶ Usp. S. Orlandi, *Necrologio di S. Maria Novella*, II, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1955, str. 263, 273, 276–277.

⁵⁷ U njegovu uvodu Remedelli navodi: »Contulit diligentissime trium annorum spatio hoc sancti Antonini Autographon et ad illius fidem edidit Florentiae notisque et observationibus illustravit Primam Partem Summae Moralis eiusdem Sancti Antonini, Fr. Dionisius Remedelli ragusinus una cum Fr. Thoma Maria Mamachi Chio Ord. Praed., Typis Petri Caietani Viviani anno Christi 1741 et 1742. Fr. Dionisius Remedelli manu propria« (usp. S. Orlandi, n. dj., str. 276–277).

Predgovor izdanju sastavio je Toma Mamachi. On ističe važnost djela koje objavljuje i razloge zbog kojih su se on i Remedelli prihvatili tako teška i odgovorna posla da svim zainteresiranima učine pristupačnim izvorni tekst djela koje je od samog početka bilo vrlo popularno i traženo, o čemu svjedoče njegova brojna izdanja počevši od g. 1474. kada je prvi put bilo objavljeno u Mlecima. No koliko god je ono bilo traženo ne samo u samoj Italiji nego i u cijeloj Katoličkoj crkvi, njegovi izdavači nisu se previše trudili oko čistoće njegova izvornog teksta. Svako novo izdanje samo je gomilalo nove tiskarske i sadržajne pogreške. Sve je to nametnulo potrebu njegova kritičkog izdanja. Bila je sretna okolnost da su se u knjižnici samostana Sv. Marka u Firenci u autografu sačuvala brojna djela sv. Antonina, a s njima i brojni kasniji prijepisi. Međutim, nedostajao je autograf »Moralne sume«. Nakon pomnih istraživanja pronađen je njegov prvi dio u samostanu Sv. Marije Nove (*S. Maria Novella*) u Firenci. To je olakšalo cio pothvat. No trebalo ga je ne samo prepisati nego i usporediti s kasnijim izdanjima te popratiti bilješkama i kritičkim aparatom. U tom poslu – ističe Mamachi – dragocjenu pomoć pružio mu je mladi, ali učeni teolog Dubrovčanin Dionizije Remedelli. Mamachi naglašava njihovo uzajamno prijateljstvo koje je bilo razlog da se on prihvatio tako odgovorna i zahtjevna posla. On, Mamachi, napisao je bilješke, a Remedellil je priredio tekst sv. Antonina služeći se Autografom. Ispravio je brojne pogreške koje su se prijašnjim izdavanjima bile potkrale.⁵⁸

Mamachi hvali Remedellijevu učenost za koju kaže da nadvisuje njegovu mladu životnu dob, jer da je najbolji mogući način obavio povjereni zadatak. Kao dokaz da njegov posao ni u kojem slučaju nije bio lagan Mamachi navodi podatak da tekst ima 1480 stupaca u kojima je Remedelli ispravio više od 8.000 pogrešaka koje su se potkrale u dotadašnjim izdanjima. Sve je to naveo u bilješkama koje su označene slovima (a), (b), (c) itd. te tekst podijelio po jasno označenim paragrafima. Njegovo je također IX. Poglavlje III. naslova (*Nonun Capitulum Tituli III*). On je ujedno u autografu otkrio više poglavlja kojih nema u drugim izdanjima te ih donio u novom izdanju podijelivši tekst na paragrafe.

Mamachijeva i Remedellijeva znanstvena suradnja nije se prekidala ni nakon što je Mamachi g. 1742. iz Firence bio premješten u Rim. O tomu

⁵⁸ »Igitur P. Dionysium Remedellium Ragusinum Ord. N. Theologum, iuvenili aetate doctissimum, vehementer rogavi ob summam, quae inter nos est, amicitiam morumque consensio-nem, ut sibi partem huiusce tanti laboris summeret, et quo tempore ipse notationes instruebam ille textum Antonini ad autographi fidem corrigeret, iudicaretque opportune menda, quae in veteres editiones typographorum oscitantia inrepsissent. Adsensus est ille quidem; remque in primis gravem partiens atque communicans reddidit sua opera levio-rem« (Sancti Antonini *Summa moralis*, I. Partis Volumen I, Florentiae 1741, str. XV).

svjedoči jedno opširno Remedellijevo pismo od 15. veljače 1742. u kojemu svom prijatelju i suradniku tumači što je sve učinio i kako je sve postupio u svom radu.⁵⁹

Drugi svezak spomenutog djela nije nikad bio objavljen. Kad su se Machi i Remedelli spremali da ga izdaju, bili su zbog nekog spora koji je izbilo između Toskanske vlade i pape, prisiljeni od toga odustati.⁶⁰

III. Filozofska izobrazba

A. Filozofija, koju je Remedelli pohađao u Dubrovniku i Firenci, općenito je poznata kao tomizam ili aristotelizam u interpretaciji Tome Akvinskoga (oko 1225–1274). Filozofsko-teološki sustav koji je po ovom srednjovjekovnom misliocu dobio ime sadržan je u velikom broju njegovih djela, napisanih u tijeku 21 godine njegova intenzivnog djelovanja na sveučilištima u Parizu i u Italiji. Među njima se naročito ističu dva velika i sintetički pisana djela: *Suma protiv pogana* (*Summa contra Gentiles*) i *Suma teologije* (*Summa theologiae*) u kojima je hladnim i odmjerenim, ali lucidnim i jezgrovitim stilom, bez pjesničkih zaleta i sentimentalnih ushita prijašnjih crkvenih naučitelja, izložio svoje viđenje svijeta i Boga.⁶¹ Toma je po općem uvjerenju bio teolog izvanredne dubine i rijetkog duha sinteze te filozof svestrane intuicije, veliki pobornik autonomije znanosti i ljudskog razuma. On je smatrao da je sustav znanosti, koji uključuje i teologiju, djelo ljudskog razuma i da se čvrstoća te intelektualne građevine, u biti, mjeri vrijednošću filozofije na koju se oslanja. U vrijeme kad se Aristotelova filozofija smatrala velikom opasnošću za kršćansku vjeru on je prihvatio radikalnu novost svoga vremena i argumentirano raspravljao o njoj. Toma smatra da je nužno i hitno proučavati tu novu filozofiju, promatrati prirodnu stvarnost kao takovu, ali je izravno ne interpretirati u svjetlu vjere. Na taj je način pridonio učvršćenju položaja filozofije u kršćanskom svijetu.⁶²

Filozofija za Tomu Akvinskoga nije obična »službenica teologije« (*ancilla theologiae*) kako su mnogi u to vrijeme smatrali, nego autonomna znanost koja se odnosi na ovozemaljsku stvarnost, služi se vlastitim načelima i ima neporecivo pravo na istraživanje cjelokupne stvarnosti. Isto vrijedi i za

⁵⁹ N. dj., str. XVIII–XIX.

⁶⁰ C. Fedeli, n. dj., str. 124.

⁶¹ Usp. J.-P. Torrell, *Initiation à saint Thomas d'Aquin*. Sa personne et son œuvre, Fribourg – Paris, 2002, str. 141–170, 207–232.

⁶² Usp. A. Gavrić, *Ljubav prema istini: Zbornik u čast Tome Vereša*, Zagreb, Dominikanska naklada Istina, 2000, str. 70.

teologiju. Obje se u istraživanju istine služe vlastitim metodama i načelima. Obje moraju sačuvati samosvojnost. No, filozofija je usmjerena prema teologiji, sadrži neke sličnosti s onim što naučava vjera⁶³ i može pomoći teologiji. U *Sumi teologije* Toma uvjereno tvrdi da »vjera tako pretpostavlja naravnu spoznaju kao što milost pretpostavlja narav, a savršeno ono što je usavršeno«. ⁶⁴

Veća važnost koju je Toma davao teologiji nije ga navela da zaniječe filozofiji dostojanstvo samostalne discipline i njezino pravo na kritiku. Ona svojim razumskim pomagalicama može pružiti snažan oslonac vjeri, odbiti prigovore i razjasniti razloge vjerovanja. Njezina načela se – po njemu – ne samo ne protive istinama kršćanske objave nego su i u stanju dovesti razumsko biće da prihvati pretpostavke te objave. Tako su se granice filozofije mogle protegnuti sve do područja »prirodne teologije« tj. do točke na kojoj se naravna spoznaja priprema prihvatiti stvarnost nadnaravnog reda i obzorje koje nadilazi prostor i vrijeme.⁶⁵

Tako Toma Akvinski na posebno originalan način uspostavlja nov odnos između filozofije i »profanih« znanosti s vjerom i teologijom. On inzistira na stanovištu da je ljudski razum sposoban spoznati istinu i otkriti zakonitost koja se nalazi u stvarima. Ljudski razum može otkriti prirodu, ali je ne može stvoriti. Vjera i razum ne samo da predstavljaju i postavljaju granice jedno drugomu nego su istovremeno usmjereni jedno na drugo. On, razumljivo, pravi razliku između područja filozofskog istraživanja i »nedodirljivog« područja vjere. Uvjeran da se ljudski razum ima pravo slobodno kretati ne samo u proučavanju prirodnih pojava nego i u analizi etičkog i političkog ponašanja čovjeka, on odbacuje nesporazum između filozofske i vjerske istine. Vjera i razum za nj su »Božji darovi« koji u svojim temeljnim postavkama ne mogu biti u međusobnoj oprečnosti.⁶⁶ Zahvaljujući takvu načinu razmišljanja on je pomirio židovsko-kršćansku objavu s grčkom racionalnom mišlju ujedinivši ih kao dva pritoka u istu rijeku srednjovjekovne civilizacije i ostvarivši jedna od najvećih misaonih sustava u povijesti kršćanske misli.

⁶³ Usp. Toma Akvinski, *Super Boetium De Trinitate*, q. 2, a. 3, corpus.

⁶⁴ *Suma teologije* I, q. 2, a. 2, ad 1, u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, preveo T. Vereš, drugo prošireno izdanje priredio A. Gavrić, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005, str. 289. U bilješci T. Vereš dodaje da je »Toma upravo na temelju toga načela zamislio teologiju kao znanost koja nije odvojena od ostalih ljudskih znanosti, nego ih prihvaća kao tumače istine kršćanstva«.

⁶⁵ C. Vasoli, *La cultura dei Mendicanti: »Le scuole degli Ordini Mendicanti (secoli XII–XIV)«* 11–14 ottobre 1976 – (Convegni del Centro di Studi sulla Spiritualità medievale, XVII), In Todt, Presso l'Accademia Tudertina, 1978, str. 468–469.

⁶⁶ N. dj., str. 465–468.

Uporišnu točku za svoj misaoni sustav Toma je našao u Aristotelovoj filozofiji. Njegovu je pozornost posebno privlačila njezina finalistička struktura koja je svojim temeljnim postavkama o Prauzroku ili Iskonskom uzroku (*Causa prima*) cjelokupne stvarnosti, čistom (âmom) zbiljom (*actus purus*), čisti oblik ili sâma forma bez ikakve primjese materije (*forma pura*), Nepokrenutom ili Iskonskom pokretaču svega (*Motor primus immobilis*) i konačnoj svrsi sveukupne stvarnosti (*finis ultimus*) itd., pružala zaokruženu metafizičku sliku svijeta. Zahvaljujući izvrsnom prijevodu Aristotelove *Metafizike* flamanskog dominikanca Vilima iz Moerbecke (oko 1215–1286), Toma je bio u stanju poslužiti se izvornim Aristotelom i njegovim starim komentatorima (Simplicije, Aleksandar iz Afrodizije, Proklo i dr.), bez dotadašnje ovisnosti o arapskim prijevodima, stekavši tako izravan uvid u izvornu Aristotelovu misao i nešto kasniju peripetetičku tradiciju.

Iz ovoga nije teško zaključiti da toma Akvinski nije bio »čisti« filozof, nego »teolog-filozof«, ili pak teolog koji se služio filozofijom kao moćnim intelektualnim pomagalom. On je bio profesor teologije na pariškom sveučilištu, ali je mnogo više nego drugi pridavao važnost traženju razumskih temelja svojoj teologiji, davši tako neprocjenjiv doprinos ne samo samoj teologiji nego i filozofiji. Te se dvije stvarnosti u njegovoj sintezi međusobno uvjetuju, isprepliću i prožimaju u tolikoj mjeri da je u teško govoriti o jednoj bez poznavanja druge. Tako je nastao jedan od najvećih sustava ili ostvarenja na području kršćanske vjere. To možda bolje nego išta drugo tumači povijesni uspjeh tomizma koji je do danas zadržao svoju svježinu i vitalnost, premda je on, naročito u prvo vrijeme, doživljavao osporavanja kako u crkvenim tako i akademskim sredinama.⁶⁷

Iako je, dakle, Toma nesumnjivo bio veliki Aristotelov sljedbenik koji je prihvatio njegov sustav kao polaznu smjernicu svog razmišljanja, on ipak nije bio njegov slijepi obožavalac. Svjestan složenosti stvari i problema on je izbjegavao jednostran pristup stvarnosti. Zbog toga je u svom istraživanju uzimao u obzir kako sve filozofe i crkvene oce, naročito Aurelija Augustina (354–430), kojega je uvažavao kao veliki autoritet, tako i židovske i arapske filozofe kao što su Avicenna i Majmonid.⁶⁸ On je, dakle, svojevrsni dužnik

⁶⁷ Usp. J.-P. Torrell, *Initiation à saint Thomas d'Aquin*. Sa personne et son œuvre, Fribourg-Paris, 2002, str. 432–478.

⁶⁸ Usp. Avital Wohlman, *Thomas d'Aquin et Maïmonide. Un dialogue exemplaire*, Paris, Cerf, 1988; J. F. Wippel, »The Latin Avicenna as a Source of Thomas Aquinas's *Metaphysics*«, *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 37 (1990) 51–90; C.G. Conticello, »San Tommaso ed i Padri: la Catena aurea super Ioannem«, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen Age* 57 (1990) 31–92; G. Emery, »Sveti Toma Akvinski i kršćanski Istok«, A. Gavrić O.P. (prir.), *Ljubav prema istini. Zbornik u čast Tome Vereša*, Zagreb, Dominikanska naklada Istina, 2000, str. 313–329.

raznih filozofa i filozofskih pravaca, naročito Aristotela i peripatetizma, ali je ujedno tvorac vlastitog misaonog sustava koji je po njemu dobio ime. Tomizam je plod njegova intelektualnog napora da novim rješenjima nadiđe Augustinov neoplatonizam i sve oblike neoplatoničkog aristotelizma XII. i XIII. st. Elementi dotadašnjih misaonih struja koji se mogu naći u njegovoj misaonoj sintezi nisu tek tako preuzimani bez točnog uvida u cjelinu. On ih je sve iznova premislio, drukčije postavio i sustavno razvio, ne pavši pritom u zamku eklektizma ili sinkretizma.

Tomino opredjeljenje za Aristotela pribavilo mu je velik ugled samom činjenicom što mu je pošlo za rukom izbjeći sukob između »profane« filozofije i kršćanske objave te afirmirati ona metafizička načela koja su vodila usklađivanju »naravne« spoznaje i nadnaravne objave stvarivši tako pretpostavke za jednu novu teologiju, utemeljenu na solidnoj racionalnoj argumentaciji, otpornoj na razumske objekte i prihvatljivoj za sve one koji se i u teologiji žele služiti razumom.⁶⁹ To je razlog što je njegov misaoni sustav, s pravom nazvan tomizmom ili aristotelotomizmom, u dominikanskom redu bio prihvaćen ne samo u teologiji nego i u filozofiji. Najprije su ga, počevši od g. 1278, opći zborovi reda preporučivali, da bi već g. 1309. i naredili da se predaje u svim visokim školama ili učilištima, što je kasnije prihvaćeno kao vodeći misaoni sustav u katoličkom svijetu.⁷⁰

Toma Akvinski dijeli filozofiju u tri reda ili poretka. U prvi red spada fizička stvarnost koju sačinjavaju bića koja postoje neovisno o ljudskom mišljenju. Njima se bavi naravna filozofija u širokom smislu riječi. Drugi ili misaoni red proučava racionalna filozofija ili logika koja uvodi red u čine ljudskoga uma tako da čovjeka u svom razmišljanju postupa uređeno, lako i sigurno. Poznavanje logike preduvjet je za bilo koju filozofsku disciplinu.⁷¹ Treću kategoriju stvarnosti predstavlja moralni poredak koji ovisi o ljudskoj volji. Njime se bavi moralna filozofija ili etika.

Prirodna filozofija, koja proučava fizičku stvarnost ili osjetilni svijet, ovisno o stupnju apstrakcije, dijeli se na tri dijela. Prvi se dio odnosi na prirodnu filozofiju u strogom smislu riječi, koja proučava stvarnost podložnu promjenama (*ens mobile*). U taj dio spada također psihologija. Drugi se dio odnosi na matematiku koja proučava protežita bića ukoliko su podložna

⁶⁹ Usp. C. Vasoli, *La cultura dei Mendicanti*, nav. dj., str. 467; T. Vereš, *Iskonski misliluc*, Zagreb 1978, str. 38–48, 58–61.

⁷⁰ Usp. J.-P. Torrell, *Initiation à saint Thomas d'Aquin*, str. 451–453; Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, str. 46, 54–55.

⁷¹ Usp. Toma Akvinski, *In Metaphysicam* II, lect. 5, n° 335; *Sententia Libri Ethicorum* VI, lect. 7 (Romae, Ed. Leonina, t. 47.2, 1969, str. 358–359); *Super Boetium De Trinitate*, q. 5, a. 1, ad 2: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, str. 102.

promjenama (*ens quantum*). Treći se dio odnosi na metafiziku koja proučava stvari neovisno o njihovoj osjetilnoj pojavnosti (protežitosti i promjenama) ili biće kao takvo (*ens inquantum ens*) sa svim njegovim svojstvima i univerzalnim odnosima.⁷²

U Tominom sustavu posebno poglavlje predstavlja fizička premocija (*praemotio physica*) ili Božji prethodni i neposredni utjecaj na djelovanje svakog stvorenog bića, uključujući tu i čovjeka. Budući da prirodna bića nisu apsolutna, nego kontigentna, ona bez Prvog ili Iskonskog uzroka ne samo da ne bi mogla djelovati nego ne bi mogla čak ni postojati. Svako je biće, osim Prvog uzroka, samo biće u mogućnosti (*in potentia*) koje samo od sebe, bez čiste zbiljnosti (*actus purus*), nije u stanju prijeći u zbiljnost ili postojanje (*actus*). Toma je na taj način došao do teorije o fizičkoj premociji kao Božjem utjecaju usmjerenom na prijelaz iz mogućnosti u čin kao Božje djelovanje koje u redu uzročnosti prethodi i fizički aktualizira svaki stvoreni djelatnik (*agens*).⁷³

B. Tu je filozofiju – kako rekosmo – Remedelli učio najprije u Dubrovniku, a zatim u Firenci. On je na kraju filozofskog studija svoje poznavanje filozofije morao potvrditi pismeno i usmeno. Pismeni ispit sastojao se od pisanja filozofskih »teza« tomističke filozofije koje je bio dužan objaviti i tako najaviti u čemu će se sastojati njegov usmeni ispit. Te su »teze« kao predmet ispita morale biti sastavljene u dogovoru s profesorom, moderatorom, koji je svog štićenika posebno pratio u njegovoj filozofskoj izobrazbi. Ispiti su, u pravilu, morali biti javni. Obično su se održavali u crkvi, gdje su svi zainteresirani mogli slobodno doći, slušati i postavljati pitanja, ili pak na provincijalnoj skupštini na kojoj su uzimali udjela kako delegati pojedinih samostana tako i svi magistri koji su u pravilu imali pravo sudjelovati na takvim skupo-

⁷² Usp. J. A. Weisheipl, »Classification of the Sciences in Mediaeval Thought«, *Mediaeval Studies* 27 (1965) 54–90. O podjeli znanosti kod Tome Akvinskog vidi također proslave njegovih komentara na Aristotelova djela: *In Metaphysicum*, u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, str. 76–77; *Sententia Libri Politicorum*, ondje, str. 178–180; *Sententia Libri Ethicorum* I, lect. 1 (n. dj., str. 170–176); *Super Boetium De Trinitate*, q. 5, a. 1 (n. dj., str. 99–104).

⁷³ Usp. *Summa theologiae* I, q. 105, aa. 1, 3, S; H. Meier, *Thomas von Aquin. Sein System und seine geistesgeschichtliche Stellung*, Bonn, 1988, str. 273–319; J.-H. Nicolas, »La permission du péché«, *Revue thomiste* 68 (1960) 5–37, 185–206, 509–546; O. M. Pesch, »Philosophie und Theologie der Freiheit bei Thomas von Aquin in Quaest. disp. 6 De malo«, *Münchener theologische Zeitschrift* 13 (1962) 1–25; R. Garrigou-Lagrange, »Prémotion physique«, *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 13, Paris, 1936, stupci 31–77; C.M. Schneider, »Die praemotio physica nach Thomas von Aquin«, *Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie* 1 (1886), 135–175; A. M. Dummermuth, *S. Thomas et doctrina praemotionis physicae*, Paris, 1886; L. Scheffczyk, »Praemotio physica«, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 8, Freiburg, 1999, 484–485; W. Hübener, »Praedeterminatio physica«, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 7, Basel, 1989, 1216–1226.

vima s pravom glasa. Te »teze«, u obliku u kojemu su tiskane, bile su zapravo program ili podsjetnik tema o kojima će se raspravljati. To, drugim riječima, nije bio cjelovit tekst, nego kratki sadržaj ili sažetak tema o pitanjima koja će biti raspravljena. Na kraju tiskanog primjerka popisa tih »teza« stavljena je naznaka dana kada će rasprava biti održana.

Remedellijevo djelo koje nas u ovom prikazu najviše zanima nosi naslov: »Theses / ex universa philosophia depromptae / ad mentem Angelici Praeceptoris / D. Thomae Aquinatis / Quinti Ecclesiae Doctoris / quas sub auspiciis / Reverendissimi Patris / Thomae Ripoll / Praedicat. Ordin. Magistri Generalis / publico exponit certamini / F. Dionysius Remedelli / Ordinis Praedicat. In Collegio S. Marci philosophiae auditor / sub assistentia / R. P. F. Ambrosii Catarini Mariae Barlotti / In eodem Collegio Philosophiae Lectoris. / Florentiae, MDCCXXXII. / Typis Bernardi Paparinii. Ad Insigne Palladis, & Herculis. / Superiorum Permissu.« Pisano je teškim, mjestimično teško razumljivim jezikom. Podijeljeno je u 5 dijelova: I. Iz uvoda u filozofiju (*ex proemialibus philosophiae*), teze I–VII (str. 5–6); II: Iz logike (*ex logica*), teze VIII–XIV (str. 7–8); III. Iz opće fizike (*ex physica generali*), teze XV–XXXVIII (str. 9–16); IV. Iz posebne fizike (*ex physica particulari*), teze XXXIX–XLVIII (str. 16–19); V. Iz metafizike (*ex metaphysica*), teze XLIX–LIII (str. 9–20).

Na sačuvanom primjerku Remedellijevih »teza« nije stajao datum održavanja javne rasprave, nego samo napomena da će njihova »obrana« biti održana u crkvi Sv. Marka u Firenci u mjesecu lipnju 1732, što govori u prilog činjenici da datum rasprave u to vrijeme još nije bio određen.

Remedelli je svoj prikaz filozofije sažeo u 53 »teze« različite dužine, označene rimskim brojkama. Njihova dužina ovisi o važnosti koju je pridavao pojedinoj »tezi«. Neke su vrlo kratke. Sadrže svega nekoliko riječi ili donose običnu definiciju nekog pojma ili nešto opširnije njegovo tumačenje. Druge »teze« nešto su duže i dosežu dužinu od tridesetak redaka (teza XXI).

1. Uvod u filozofiju

U uvodnom dijelu autor tumači etimologiju grčke imenice »filozofija« prevodeći je kao »ljubav prema mudrosti ili spoznaji«, što bi se jednom riječju moglo izraziti kao mudroslovlje (1), ukoliko je filozofija razumsko traženje zadnje istine o bitku kao takvu. Navodi da ju je – po svjedočanstvu Diogena Laërcija⁷⁴ prvi upotrijebio Pitagora. U prilog te interpretacije po-

⁷⁴ Diogen Laërcije (Diogene s Laërtius, II/III. st.), grčki filozof i povjesničar antičke grčke filozofije. Predavao je gramatiku u Ateni. Čini se da je pripadao epikurejskoj školi. Oko 230.

ziva se na sv. Augustina (*De civitate Dei*, lib. VIII, cap. 2) i Cicerona (*Officiorum* lib. 12). Navodi Ciceronovo mišljenje po kojemu je filozofija spoznaja ili »znanost božanskih i ljudskih stvari po njihovim uzrocima« (*rerum divinarum, et humanarum scientiam, cognitionemque, quae cujusque rei causa sit*).

No ako samo ime filozofije potječe od Pitagore, ona je stvarno postojala mnogo prije njega. Ona pripada općeljudskoj baštini i postojala je prije nego su je razvili Grci u obliku koji danas poznajemo (II). U biblijskoj knjizi Postanka kaže se, naime, da je Adam, praotac ljudskog roda, sva živa bića nazvao njihovim imenima (Post. 2,19). To ne bi bilo moguće da nije posjedovao mudrost.⁷⁵ Zbog toga bi se s Platonom i Tomom Akvinskim (*Summa theologiae*, Pars I, qu. 94, art. 3) moglo reći da je Adam bio prvi filozof (III). Nakon toga je – po autoru – nastupilo razdoblje općeg »pomračenja uma« sve dok Mojsije i stari Grci nisu obnovili nekadašnju mudrost ostavivši budućim pokoljenjima veliku sapijencijalnu baštinu (IV).

Nisu, dakle, stari Grci izmislili filozofiju. Oni su je samo preuzeli od Židova. Na početku je postojao samo jedan oblik filozofije, ali su ga Grci razvili u nekoliko grana: logiku, fiziku, metafiziku i etiku. Ta podjela je – po Ciceronovu i Augustinovu svjedočanstvu – djelo Platona i njegovih sljedbenika. Iako se, dakle, filozofija dijeli na tri dijela, ipak se ona može svesti na dva dijela: na onaj dio koji se bavi proučavanjem osjetilnog svijeta i na onaj dio koji se bavi neosjetilnim stvarima. Na temelju te podjele razvili su se razni filozofski pravci kao pritoci iste rijeke, među kojima se ističu škole jonska⁷⁶, italska⁷⁷ i eleatska⁷⁸ koje svoj nastanak zahvaljuju Talesu⁷⁹, Pitagori⁸⁰ i

godine objavio je djelo u 10 knjiga »Životopisi, mišljenja i izreke slavnih filozofa«, koje se dobrim dijelom sačuvalo. Smatra se jednim od najvažnijih izvora grčke filozofije od njenih početaka do III. st. nakon Kr.

⁷⁵ O tomu v. *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, II, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1977, 935–963; W. VOGELS, »Dis-moi ton nom, toi m'appelles par mon nom«: *Science et Esprit* 33 (1981), 73–92.

⁷⁶ Jonska filozofska škola cvala je između VII. i VI. st. pr. Kr. Njezini glavni predstavnici, tri su filozofa iz Mileta: Tales, Anaksimandar i Anaksimen kojima treba dodati Heraklita iz Efeza. Značajka joj je istraživanje prirode u svrhu traženje prvog počela ili iskona svekolike prirode.

⁷⁷ Grčka pitagorovska škola nastala u Velikoj Grčkoj (*Graecia Magna*) u Italiji po kojoj je dobila ime.

⁷⁸ Elejska grčka škola ili struja nastala u gradu Eleji (lat. *Velia*) u Velikoj Grčkoj (*Magna Graecia*) u današnjoj južnoj Italiji, južno od grada Paestuma. Cvala je u VI–V. st. pr. Kr. Glavni su joj predstavnici Parmenid, Ksenofan, Zenon i Melissus. Stvarnost je, po njima, podijeljena između istine i privida; racionalna i osjetila spoznaja nedjeljive su; nastajanje je osjetilni privid. Bitak, koji se spoznaje razumom, jedan je, nepromjenljiv i vječan.

⁷⁹ Tales iz Mileta (oko 624–545. pr. Kr.), grčki matematičar i filozof, osnivač jonske škole, jedan od »sedam mudraca« koji je prirodne pojave prvi pokušao tumačiti prirodnim zakonima.

⁸⁰ Pitagora (570–490 pr. Kr.), grčki filozof i matematičar, osnivač krotanske (Crotona u Kalabrijii) škole.

Ksenofanu⁸¹ (V). Jedan od važnih filozofskih pravaca koji se proširio po cijelom svijetu jest – po svjedočanstvu Diogena Laërcija – peripatetička škola, čiji su najvažniji predstavnici Aristotel kao »prvak filozofije« (*princeps philosophiae*) i Toma Akvinski »ponos dominikanskog reda i crkveni naučitelj« (VI). Zbog toga je prevažan zadatak proučavanje filozofije, naročito logike, koja služi obrani i učvršćenju vjere, u čemu se slažu svi crkveni oci (VII).

2. Logika

Remedelli logiku definira kao »umijeće ispravnog mišljenja« (*bene cogitandi ars*). Njemu su poznate i definicije koje su u prošlosti toj disciplini davali drugi filozofi.⁸² On citira Sokratovu izjavu da je logika »dar bogova« (*donum deorum*) ljudima ili – kako navodi sv. Augustin – »umijeće nad umijećima« (*disciplina disciplinarum*) ili pak, kako za nju kaže Ciceron, »umijeće svih umijeća« (*ar omnium artium*).⁸³ No ona nekima služi i za isprazno nadmudrivanje, kao što to čine sofisti, na što u svom djelu *De locis theologicis* (lib. 9, cap. 7) ukazuje španjolski dominikanac Melchior Cano.⁸⁴ Ona nije znanost, ali bez nje, osim matematike, ne može nijedna druga znanost biti ono što jest (VIII). Budući da je ona prijeko potrebno sredstvo kojim se služe sve znanosti, njom su se služili svi oni koji su se bavili znanošću prije grčkih filozofa. No prvi koji se njome izričito bavio i proučavao njezine zakone bio je – po Diogenu Laërciju – grčki filozof i matematičar Zenon iz Eleje.⁸⁵ On je, nakon što se preselio u Atenu, napisao knjigu o zakonima logike. Njome se služio Sokrat, od kojega ju je preuzeo Platon te je još više razvio, tako da ga neki drže utemeljiteljem logike. Međutim, sve je svojom marljivošću i slavom daleko nadmašio Aristotel koji je lijepim stilom naširoko razradio pojedine dijelove logike i pažljivo ih rasporedio, tako da ga se

⁸¹ Ksenofan (565–470 pr. Kr.), grčki pjesnik i filozof. Pokazujući veliko zanimanje za proučavanje prirode, zastupao je mišljenje blisko jonskoj školi. Napisao je pjesmu »O prirodi« u kojoj je kritizirao Homerov i Hesiodov antropomorfizam tradicionalne religije.

⁸² Remedelli za logiku upotrebljava izraz »disciplina« koji ima više značenja: nauk, obučavanje, nastava, stvar koja se može naučiti, znanje, znanost, nauka, umijeće, obuka, odgoj, red, stega, vježba itd. Nijedan od tih izraza ne izražava potpuno značenje te latinske riječi.

⁸³ To mišljenje – da je logika »ars artium« – navodi i Toma Akvinski u djelu *Expositio Libri Posteriorum analyticorum*. Usp. »Predgovor«, u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, str. 73.

⁸⁴ Melchior Cano (1509–1560), španjolski dominikanac, jedan od najvećih teologa XVI. st. Predavao je u Valladolidu, Alcali i Salamanki. Njegovo djelo *De locis theologicis* klasično je djelo tomističke teologije. Doživjelo je više od 30 izdanja.

⁸⁵ Zenon iz Eleje, grčki filozof i matematičar (V. st pr. Kr.), pripadnik elejske škole. Smatra se osnivačem dijalektike. Naročito je poznat po svom paradoksu o kontinuitetu i gibanju (utrka Ahila i kornjače) koji se zasniva na beskrajnoj djeljivosti prostora i vremena.

s većim pravom smatra pronalazačem logike. On se sam u 12. poglavlju svog djela *Elenchi* time hvali (IX). No većina ljudi drži da je logika također prava znanost kojom se služi ljudski um u sređivanju svojih pojmova u težnji da spozna istinu, što je svrha svih znanosti.

Postoje samo tri čina razuma: jednostavno shvaćanje (*simplex perceptio*), sud (*judicium*) i razmišljanje (*discursus*).⁸⁶ Logika nije metoda u službi tih čina, kao što neki moderni pogrešno misle (X). Ako svoje čine razuma izvodimo po zakonima logike, njima spoznajemo istinu, ali ne tako da bismo mogli spoznati sve stvari, kako misle neki dogmatičari, ili pak o svemu steći potpunu očitost. Naime, još uvijek ne poznajemo mnoge stvari koje nas u tomu mogu spriječiti, ali ipak ne tako – kako to smatraju sljedbenici grčkog filozofa Pirona⁸⁷ i akataleptičari⁸⁸ – da iz mnogih stvari ne možemo steći određenu očitost, niti smijemo umišljati da možemo postići pravu znanost. Laktancije u 3. knjizi svog djela *Divinae institutiones* protiv sljedbenika Akademije piše: »Ako se ništa ne može znati, potrebno je znati da se ništa ne zna. Ako se pak zna da se ništa ne može znati, znači da je pogrešno reći da se ništa ne može znati.« To, drugim riječima, znači da možemo doći do znanja, ali ipak – kako kaže Laktancije – »ne takva da niti sve možemo znati, kao što to Bog zna, niti da ne znamo ništa, kao što je to slučaj sa životinjama.« Među tim krajnostima postoji sredina, a to je ljudska znanost koja je podložna pogreškama (XI).⁸⁹ Da, dakle, dođemo do određenih spoznaja, nije nužno o svemu sumnjati, kao što to čine skeptici i Descartesovi sljedbenici koji čine sve da bi došli do načela postizanja sigurnosti. Zbog toga se čini da nema nikakve vrijednosti niti značaja ono što oni iznose kao osnovu i temelj filozofije: mislim, dakle jesam« (*ego cogito, ergo sum*). Ako, naime, po Descartesu, moramo o svemu sumnjati, moramo to činiti i o prvim načelima, čak o Božjoj i našoj opstojnosti. Stoga treba više sumnjati u ispravnost tog načela nego u našu sposobnost da nikad ne možemo doći do sigurne spoznaje stvari. Isto se tako ne može prihvatiti Descartesov odgovor na prigovor da ne treba brkati onoga koji misli s onim što se misli. Neke su stvari po zdravom razumu svima očite i ne treba ih dokazivati, kao na primjer, da je cje-

⁸⁶ Toma Akvinski, *Expositio Libri Posteriorum analyticorum*: Usp. »Predgovor«, u: »Toma Akvinski, *Izabrano djelo*«, str. 73–75.

⁸⁷ Pirron (365–275 pr. Kr.), grčki filozof iz Elide, začetnik skepticizma.

⁸⁸ Akataleptičari su skeptici, Pironovi sljedbenici, koji su naučavali nemogućnost spoznaje istine i, dosljedno tom načelu, besmislenost njezina istraživanja.

⁸⁹ »Si nihil sciri potest, necesse est id ipsum sciri, quod nihil sciatur; si autem scitur non posse sciri, falsum est ergo quod dicitur nihil sciri posse [...]; neque omnia scire potemus, quod est Dei, neque omnia nescire quod pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis, idest, scientia cum ignoratione coniuncta (L. Caeli Firmani Lactantii, *Divinarum institutionum* liber III, 6).

lina veća od svog dijela. »Ako je, dakle, cjelina veća od svog dijela, zašto ne bih držao sigurnim da postoji onaj koji misli?« (XII).

Skupa s Descartesovim načinom razmišljanja treba odbaciti i postojanje ideja koje – po Platonovu shvaćanju – u nama proizvode svu istinu i koje, nekoć zaboravljene, u nam ponovno oživljavaju omogućujući nam spoznaju i podsjećaju na ono što ubuduće namjeravamo učiniti. Nitko, naime, ne može željeti ono što je od njega sakriveno, jednako kao što nitko ne može željeti nešto što nikada nije upoznao, nego samo ono što je nekada upoznao. Ono što prvi put spoznajemo u nama prije toga nije postojalo kao stvarnost, nego samo kao mogućnost. U nama ne postoji nikakva prethodna spoznaja. Ona se sastoji u tomu da potencijalnu ili virtualnu stvarnost pretvorimo u istinsku stvarnost (XIII).

Budući da načelo proturječnosti (kontradikcije) po sebi uključuje oblik ili kvalitetu neke postavke, ono u sebi uključuje samo afirmaciju ili samo negaciju. Determinacija se mjeri po objektu ili predmetu na koji se odnosi kao na oblik. Taj je predmet (objekt) određen sadašnjim ili prethodnim činom, pa je istinita ona izjava koja se odnosi na sadašnjost i na prošlost. Postavka koja se odnosi na pojedinačnu odluku u budućnosti ne može biti istinita, jer se odnosi na posve neodređen predmet. To je razlog da tomisti niječu da je nešto određeno prije odluke ili da će se u budućnosti nešto sigurno učiniti ili ne učiniti. Između biti ili ne biti nema sredine, ali između određenoga postoji sredina, odnosno mogućnost ili nemogućnost koja se može ostvariti ili ne ostvariti (XIV).

3. *Opća fizika*

Fiziku, koju zovemo fiziologijom, ili znanošću o prirodnim stvarima, Aristotel ubraja u glavne dijelove filozofije. Njezino je proučavanje ljudskom rodu po svojoj širini i važnosti vrlo preporučljivo i korisno. Stoga se ne treba čuditi što je ova znanost o plemenitom poznavanju prirode, u odnosu na druge dijelove filozofije, u prošlosti bila ne samo toliko njegovana nego i opjevana vrlo lijepim pjesmama (XV). Prirodom su se na poseban način bavili pjesnici Hesiod⁹⁰ i Homer, ali su – kako tvrdi Aristotel u svojoj *Metafizici* (knj. 2, poglavljen 4) – o njoj govorili na nejasan način tako da ni oni sami sebe nisu razumjeli. Stoga, skupa s Plutarhom⁹¹ i Ciceronom, treba

⁹⁰ Hesiod, grčki pjesnik iz Boecije (VIII–VII. st. pr. Kr.), u svom spjevu »Teogonia« pjeva o nastanku svemira i bogova. Njegovo djelo spada u red prvih tumačenja posthomerovske mit-ske tradicije.

⁹¹ Plutarh (oko 45–125), grčki filozof i povjesničar iz Heroneje u Boeciji. Bio je jedan od najplodnijih antičkih pisaca. Napisao je, između ostaloga, 80 spisa moralnog sadržaja (*Moralia*).

priznati da je Tales iz Mileta bio prvi koji je napustio tumačenje prirode intervencijom bogova nastojeći protumačiti prirodne pojave prirodnim uzrocima (XVI). No iako je Tales svojim tumačenjem prirode nadvisio pjesnike koji su se prije njega time bavili, prvo mjesto ipak pripada Aristotelu, prvaku filozofije, koji je među starim filozofima bio najjasniji i najslavniji u tumačenju prirode. Mnogi također uzdižu Lukrecija⁹², iako je on sljedbenik Demokritove i Epikurove filozofije bez naročita vlastitog doprinosa (XVII). Nijedan stari filozof, osim Aristotela i Lukrecija, svojim knjigama nije obuhvatio cijelu filozofiju tako da protumači sve prirodne pojave prirodnim razlozima. Plinije je, doduše, napisao *Povijest prirode (Naturalis historia)*, ali prirodu nije uvijek tumačio prirodnim uzrocima.⁹³ Hipokrat je pisao samo liječnicima, ostavivši sve druge po strani. Ostale filozofe – kao što su Teofrast,⁹⁴ Diskorid⁹⁵, Helianus⁹⁶ i dr. – ne treba posebno ni navoditi, jer se njihova djela nisu cjelovito sačuvala ili su se odnosila samo na određen dio prirode. Jedini stari filozofi koji su cjelovito govorili o prirodi bili su Aristotel i Lukrecije, ali ni oni nisu bili nepogrešivi (XVIII).

Postoje dvije vrste osjetilnih supstancija kojima se – kako navodi Aristotel u 12. knjizi *Metafizike* – bavi fiziologija. Jedne su nerazgradljive, vječne i nebeske. One po svojoj naravi nisu podložne razgradljivosti, nego pripadaju nebeskom svijetu. Druge su razgradljive i sublunarne, kao što su biljke i životinje. Njihovom su se rasprostranjenosti i naravi vrlo površno bavili pri-

No njegovim glavnim djelom smatraju se *Usporedni životopisi (Vitae parallelae)*, u kojemu je obradio 46 životopisa istaknutih grčkih i rimskih ličnosti. Djelo se odlikuje finom psihologijom i moralnim pristupom životu.

⁹² Carus Titus Lucretius, rimski pjesnik (oko 98–55. pr. Kr.), pisac filozofskog spjeva *De rerum natura* u 6 knjiga u duhu Epikurove filozofije. Djelo mu je prožeto dubokim poznavanjem prirode. U njemu se pridaje velika važnost ljudskom razumu. Lukreciju se pripisuje zasluga da je demitizirao strah od bogova i smrti.

⁹³ Plinije Stariji (Caius Plinius Secundus, 23–79 nakon Kr.), latinski pisac, poginuo kao zapovjednik rimske mornarice za vrijeme erupcije Vezuva pružajući pomoć mjesnom stanovništvu da se spasi. Njegovo djelo *Naturalis historia libri XXXVII* svojevrsna je enciklopedija znanstvenih spoznaja staroga svijeta.

⁹⁴ Teofrast (372–287. pr. Kr.), grčki peripatetički filozof i znanstvenik, Aristotelov nasljednik na vodstvu škole (323–322). Pisac je brojnih djela različita sadržaja među kojima se ističu *Etički karakteri* u kojemu je opisao trideset vrsta ljudskih moralnih karaktera i *Povijest biljaka* u kojemu je opisao i klasificirao sve u to vrijeme poznate biljke što mu je pribavilo naslov »oca botanike«.

⁹⁵ Discorides – nepoznato ime.

⁹⁶ Klaudije Helian (Claudius Helianus), rimski pisac i prirodosnanstvenik (oko 170–235. nakon Kr.). Poznat je po djelu *De natura animalium* u kojemu je dokazivao da životinje, naročito psi, mačke, slonovi i dupini koje je posebno proučavao, imaju kao i ljudi iste ili slične osjećaje pravde, okrutnosti, mržnje, zavisti itd. Dapače, da su životinjski osjećaji superiorniji od ljudskih.

povjedači mitova. U tu skupinu, po Eskulapu kojega prikazuju kao starca s bujnom bradom, spadaju sve osjetilne, raspadljive i propadljive stvari, a po Apolonu samo nepropadljive. Zbog toga ga – za razliku od Eskulapa – prikazuju kao golobrađa i vječno mlada i neodrasla mladića ili pak čovjeka s jedva primjetljivom bradom. O njemu, svaki na svoj način, pjevaju Kalimah,⁹⁷ Eskulap i Homer (XIX).

Neki su stari filozofi, kao Parmenid i Melis,⁹⁸ svakodnevno zapažali rađanje i umiranje, nastajanje i nestajanje, ali su te pojave smatrali samo akcidentalnom, nebitnom, kao promjenu jednog oblika ili stanja u drugi oblik ili stanje. Da su spomenuti filozofi te promjene smatrali bitnima, supstancijalnim, ne bi smatrali da biće može nastati iz nebića, odnosno nešto iz ničega, što je posve besmisleno.

Iako su, dakle, navedeni filozofi uviđali i priznavali nastajanja i nestajanja, ipak ih je Aristotel kritizirao zbog toga što su – kako izgleda – riječima nijekali nastajanje i nestajanje, jer su smatrali da postoji samo jedno jedino, nepromjenljivo i neporeknuto biće. Takvim bićem nazivali su Boga koji je takav po svojoj biti. To nepokrenuto i nepromjenljivo biće iskonski je začetnik svih promjena. Aristotel ih je kritizirao i zbog toga što su smatrali da ne postoje osjetna bića. Ako su, naime, bića u neprestanom pokretu i promjenama, znači da ne postoji nastajanje i nestajanje. Ništa ne nastaje ako već ne postoji, niti što nestaje ako prije toga nije postojalo (XX).

Iako Demokrit, Leucip,⁹⁹ Anaksagora i Empedoklo na riječima podržavaju supstancijalno nastajanje i nestajanje, u stvari zastupaju samo akcidentalne promjene u sublunarnom svijetu. Demokrit i Leucip pak smatraju da su počelo svih stvari nedjeljivi atomi koji se udružuju i dijele na najrazličitije načine i u najrazličitijim oblicima uzrokuju nastajanje i nestajanje. Ti filozofi smatraju jedinom istinom ono što samo izgleda kao istina. Čini se, naime, da njihovo shvaćanje stvarnosti potvrđuju velike, gotovo beskrajne, pa čak i oprečne razlike i različitosti među ljudima. Jedni su, naime, atomi teški, drugi laki, jedni oštri, drugi okrugli, jedni zakrivljeni, drugi pravi itd. Njihovom kombinacijom nastaju najrazličitije stvari. Ponekad takva promjena po-

⁹⁷ Kalimah (Callimachus), grčki pjesnik iz Cirene (310–240. pr. Kr.). Radio je u glasovitoj knjižnici u Aleksandriji i bio pjesnik na dvoru Ptolomeja II. Filandelfa. Od njega se sačuvali dijelovi nekoliko kraćih djela.

⁹⁸ Melissus iz Samosa (V. st. pr. Kr.), grčki filozof, Parmenidov učenik i član eleatske škole. Za vrijeme pobune rodnog otoka protiv atenske vlasti zapovijedao je njegovim brodovljem (441–440 pr. Kr.).

⁹⁹ Leucip (Leucippus), grčki filozof iz Abdere (V. st. pr. Kr.), osnivač atomističke škole i Demokritov učitelj. Nasuprot eleatske škole, koja je držala da se može spoznati samo ono što je nepromjenljivo, on je smatrao da postoji znanost o prirodi koja je carstvo promjena.

stigne takvu snagu da samo jedna čestica može promijeniti red jednog dijela ili pak cjeline nekog tijela kao što kombinacijom istih slova možemo postići najrazličitije riječi i sadržaje, tako da možemo dobiti komediju, tragediju ili pak nešto treće. Jedan drugi primjer navodi Toma Akvinski preuzevši ga od Plinija (*knj. 37, poglavlje 5*) kada kaže da se sve boje jedna u drugu mijenjaju, što nije slučaj s prvim elementima. Oni nemaju boje, ali mogu poprimiti različite oblike koji ne mogu spriječiti da svaki dio nekog tijela ima svoju boju. Nju uzrokuje svjetlo. Počela stvari nikada ne izlaze na svjetlo, niti imaju boju. Tamo gdje nema svjetla nema ni boje¹⁰⁰ (XXI).

Anaksagora tvrdi da postoji više počela prirodnih stvari. Svaka stvar nastaje iz neke druge slične stvari: meso od mesa, kost od kosti, bijelo od bijeloga, ono što je bilo skriveno u jednom tijelu izbija na vidjelo, ono što je najzastupljenije u jednom tijelu prevladava nad drugim, kao što su u jednom komadu kruha promiješani sastojci mesa, kostiju, kamena i drugih stvari, ali brojčano prevladavaju sastojci kruha koji sakrivaju druge manje sastojke. Iz toga Anaksagora izvodi sljedeće načelo. »Onaj sastojak (elemenat) koji prevladava u nekoj stvari, određuje njezinu narav«. To, drugim riječima, znači da Anaksagora smatra kako nastajanje ili raspadanje nije ništa drugo nego nova kombinacija istih sastojaka koji određuju narav i vrstu nekog tijela (XXII).

Empedoklo pak, sa svoje strane, supstancijalno nastajanje ne smatra ničim drugim doli nekom vrstom srastanja ili miješanja. S njim se slaže Plutarh koji u jednoj pjesmi (*lib. I, de placitis, cap. 3*) kaže da ljudsko rađanje i umiranje nije ništa drugo nego samo spajanje, odnosno razdvajanje različitih sastojaka. Po Empedoklu i Anaksagori, koji se s time slažu, ništa se na novo ne rađa što već nije postojalo. No oni se međusobno razlikuju. Prvi tvrdi da stvari nastaju međusobnim miješanjem četiriju nesvodljivih elemenata, drugi da stvari nastaju spajanjem tih elemenata, a raspadanje njihovim dijeljenjem (XXIII). No iskustvo uči da se stvari razlikuju ne samo akcidentalno (nebitno) nego i supstancijalno (bitno). Tako se npr. čovjek bitno razlikuje od životinja, životinja od biljaka, biljke od kamena itd. Navedenim filozofima može se odgovoriti da bitne promjene postoje po naravi stvari po kojima nastaju nove supstancije. One se međusobno bitno razlikuju, a ne samo akcidentalno, kao što pogrešno misle Gassendijevi sljedbenici¹⁰¹ i neki noviji filozofi (XXIV).

Prva počela ne treba zvati ni elementima, kako to misli Descartes, ni atomima, kako ih zove Epikur, ni kemijskim elementima, ni česticama, kako ih zove Anaksagora. Augustin (*Epistola 65*) za njih kaže: »Stidim se pobijati

¹⁰⁰ *De rerum natura*, II, 801–805.

ih, jer se oni nisu stidjeli slušati te stvari. Oni su ih se, pače, usudili braniti, jer bi to moglo povrijediti uši, ne njihove, nego samog ljudskog roda.« No iako je Anaksagora u svojim elementarnim česticama o osjetnim stvarima govorio protiv osjetilnog iskustva, Aristotel ga je s pravom branio zato što je u ova materijalna počela prvi umiješao Božji um koji svojom mudrošću raspoređuje čestice u različite vrste, iako je jedvice spomenuo Boga u tumačenju počela prirode (XXV).

Iz ničega, po naravi stvari, ne može nastati nešto, niti se nešto može pretvoriti u ništa. Latinski pjesnik Perzej Flak Aul¹⁰² u svojim *Satirama* kaže da nešto ne nastaje iz ništa, niti se nešto može vratiti u »ništa«.¹⁰³ To načelo upućuje na zaključak posve sukladan naravi stvari, da mora postojati jedan subjekt iz kojega sve potječe i u koji će se na kraju vratiti. Taj subjekt nastajanja i nestajanja nije tvari, niti čin, niti ništa, nego gotovo ništa, različito od supstancijalne forme. O tomu pišu Aristotel (*Metaphysica*, lib. 7) i Augustin koji je u 12. knjizi *Ispovijesti* veli doslovno: »Zar me niti ti, Gospodine, poučio da prije nego si oblikovao ovu bezobličnu tvar i razlučio joj dijelove, nije bilo ničega, ni boje, ni oblika, ni tijela, ni duha? Ali ne tako da nije bilo potpuno ničega: bila je neka bezobličnost bez ikakva izgleda vrste«¹⁰⁴ (XXVI).

Tvar je, dakle, gotovo savršena u svom redu i konkretna, kako to dokažu Aurelije Augustin (*lib. 1. De Gen. Ad litteram cap. 15*) i Toma Akvinski (*quaestio 3 De potentia, art. 1. ad 12. rebus*). Ipak svako biće mijenja svoj oblik (formu), a da pritom ne dobije bilo kakav čin postojanja. Ne treba misliti da se radi o sitničavim stvarima koje su Aristotelu pale na pamet. On u svojoj *Fizici* o tom predmetu govori na mnogo mjesta tvrdeći da je tvar u sredini između zbiljskog bića i čistog ništavila (*inter ens actu et purum nihilum*) jer se radi o stvarnoj mogućnosti čina. I Toma Akvinski tvrdi da pratvar (*materia*

¹⁰¹ Pierre Gassendi (1592–1655), francuski filozof i fizičar. U svom prvom djelu *Exercitationes paradoxicae adversus Aristotelem* (1624) bori se protiv aristotelizma i skolastike. U kasnijim djelima, naročito u *Syntagma philosophiae Epicurei* (1649) u nastojanju da obnovi epikurejizam, zastupao je atomističko učenje. Glavno mu je djelo *Syntagma philosophorum* (1658) koje raspravlja o logici, fizici i etici. Gassendi je možda najpoznatiji po djelu *Disquisitio metaphysica, seu dubitationes et instantiae adversus Renati Cartesii metaphysicam et responsa* (1644) u kojemu, u polemičkom tonu, ne samo osporava Descartesovu metafiziku nego i raspravlja o empiričkoj i deduktivnoj metodi.

¹⁰² Perseus Flaccus Aulus (34–62), latinski satirički pjesnik, sljedbenik stoičke škole. Shvaćao je filozofiju kao askezu. U svojim *Satirama* ismijavao je ljudske mane, naročito licemjerje, škrtost, lijenost, bahatost, slobodounnost itd.

¹⁰³ »De nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti« (Persius Flaccus Aulus, *Satyrae*, 3, 34–62).

¹⁰⁴ Usp. Aurelije Augustin, *Ispovijesti* XII, pogl. 3, br. 3, preveo Stjepan Hosu, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1987, str. 284.

prima) ne može postojati bez supstancijalne forme (*forma substantialis*) po kojoj biće iz mogućnosti prelazi u zbiljnost.¹⁰⁵ To je razumski opravdano. Supstancijalna forma u stvari je prvi čin, a postojanje (*existentia*) zadnji je čin koji bitno pretpostavlja prvi čin. Postojanje stvari koja bi nesumnjivo bila tjelesna ne bi se mogla smatrati specifičnom, jer se specifični gradus izvodi iz fizičke forme. Isto se tako ne bi mogla smatrati generičkom, jer ona ne postoji bez specifičnog generičkog gradusa. Iz tog razloga pratvar (*materia prima*), prije nego što ju je moguće shvatiti, uzrokuje formu na materijalan način. mi je ne shvaćamo ni kao nešto što postoji, ni kao da ne postoji, nego da postoji samo u mogućnosti. kao što se materijalni uzrok razlikuje od tvornoga, tako se i pratvar shvaća kao da postoji (XXVII). Izvući tjelesni oblik iz pratvari znači – kako uči Toma Akvinski (*I Pars*, quaestio 90, art. 2 ad 2) – dozvati u zbilju (postojanje) nešto što već postoji u samoj pratvari kao mogućnost, kao što su u svakoj cjelini sadržani i svi njezini dijelovi, ali ne tako da je jedan dio u drugomu, nego zasebno. Tako cjelovito ljudsko tijelo sadrži glavu i sve druge udove, ali je svaki ud zaseban. Supstancijalna forma ne postoji za sebe bez pratvari. To ne znači da nije ništa, nego da je nešto, ali ne kao zasebno biće (XXVIII).

John Wycliffe¹⁰⁶ je u XIV. st. priznavao postojanje samo supstancijalne forme – kao što je to u starini smatrao Parmenid – nijećući akcidentalnu formu. Slično naučavaju Descartes i Maignan.¹⁰⁷ Međutim, njihovo učenje nije u skladu s učenjem crkvenih otaca i teologa koji su se tim pitanjem posebno bavili, naročito Augustina, Bazilija, Grgura Nisenskog, Anselma i dr. (XXIX).

U prilog svog viđenja stvari Remedelli navodi odluku crkvenog sabora u Konstanzi (1414–1418) koji je odbacio Wycliffovu izjavu da u posvećenoj hostiji akcidenti (kruh i vino) ne ostaju bez supstancije. To, drugim riječima, znači da ti akcidenti ostaju bez subjekta, što su potvrditi Tridentinski sabor

¹⁰⁵ Usp. Toma Akvinski, *De spiritualibus creaturis*, a.1.

¹⁰⁶ John Wycliffe (oko 1320–1384), engleski vjerski reformator. Zastupao je mišljenje da se Crkva mora vratiti svojim korijenima i da je Biblija jedini kriterij po kojemu se mora prosuđivati Crkva koju je definirao kao »zajednica predodređenih« (*societas praedestinatorum*). U pitanju pretvorbe euharistijskih elemenata nijekao je transsupstancijaciju (pretvorbu supstancije kruha i vina u supstanciju Kristova tijela i krvi) u prilog kon-supstancijacije, tj. istovremenog postojanja jednih i drugih supstancija.

¹⁰⁷ Emmanuel Maignan, francuski znanstvenik, filozof i teolog (1601–1676), član reda Minima. Predavao je matematiku u Rimu. Kao sljedbenik Descartesa odbacivao je aristotelizam zamjerajući mu u fizici preveliku apstraktnost. Pokušao je stvoriti novi filozofski ustav zasnovan na empirizmu. Primijenivši taj sustav na teološka pitanja, naročito na nauk o transsupstancijaciji, formulirao je svoju teoriju o »intencionalnoj vrsti« koja je u to vrijeme izazvala velike polemike.

kao nauk Katoličke crkve i svi teolozi koji su se posebno bavili tom problematikom (XXX). Ako se, dakle, prihvaća učenje da može postojati supstanca različita od akcidenata i materija različita od supstancijalne forme po kojoj se svodi na određenu vrstu, nije potrebno dalje ispitivati u čemu se sastoji bit fizičkog tijela. Stoga su neprihvatljiva mišljenja Descartesa i Gassendija da se bit protežitih tjelesa sastoji od triju dimenzija i neprobojnosti, što je svojstvo samo fizičkih i matematičkih tjelesa. »Dva tjelesa, naime, mogu jedno u drugo prodirati i zauzimati isto mjesto, iako se ne može neprihvatiti nazočnost jednog protežitog tijela na više mjesta« (XXXI).

Iz ovoga proizlazi da je narav matematičkih i fizičkih tjelesa različita. Ako je matematičko tijelo djeljivo u nedogled, to se ne može reći za fizička tjelesa (XXXII). Svi filozofi ispravno smatraju da postoje četiri vrste uzroka. Međutim, sve vrste uzroka nisu iste. U slučaju tvornog uzroka (*causa efficiens*) ne može se ići u nedogled. Mora se dopustiti da postoji jedan, prvi i nepokrenuti ili iskonski uzrok koji sve ostalo pokreće.¹⁰⁸ To je Bog. On ima toliku moć i vlast (*vis et potestas*) da »pokreće ljudsku volju ne samo moralno i istovremeno nego i fizički i prethodno«. To moralno i istovremeno djelovanje (*concursum*) ravnodušno je i neodlučujuće, što ni u kojem slučaju ne treba shvatiti kao da Bog nije prvi (iskonski) uzrok. Toma Akvinski kaže da Prvi uzrok na najveći mogući način utječe na učinak, ali se taj utjecaj vrši preko neposrednih uzroka. Bog se, dakle, u ovom vidljivom svijetu služi drugotnim uzrocima proizvodeći različite učinke ovisno o prilikama i naravi uzroka. Da to objasni, Ivan Zlatousti služi se slikom duše koja djeluje preko različitih organa ili rose koja pada na različite vrste cvijeća omogućujući njihov rast. No to bolje od svih drugih tumači Toma Akvinski koji kaže da drugotni uzroci, po Božjoj zamisli, proizvode određene učinke (*De potentia*, q. 3, art. 7, ad 13). On na istom mjestu kaže da je od Boga to što drugotni uzroci proizvode određene učinke. Činjenica da volja ima moć djelovanja ne isključuje prvi uzrok. No on ne djeluje na volju da je determinira kao što determinira prirodu¹⁰⁹ (XXXIII).

Bog je, po Tomi Akvinskomu, Iskonski prauzrok (*Causa Prima*) i prvi pokretač svih drugotnih uzroka bilo prirodnih, bilo onih koji su obdareni voljom. U prvim djeluje sukladno njihovoj naravi, tj. prethodno pokrećući u njima prirodne uzorke tako da oni nužno djeluju. U drugim bićima, koja posjeduju volju, djeluje ravnodušno, bez prije navedene nužnosti prepušta-

¹⁰⁸ O tomu Toma Akvinski, *Summa theologiae*, I Pars. Q. 2; *Contra Gentiles*, cc. 12 i 31; *De Veritate*, qq. 1 i 11; *De Potentia*, qq. 4 i 7.

¹⁰⁹ *De potentia*, q. 3, a. 7, ad 13.

jući im da slobodno proizvode svoje učinke.¹¹⁰ Zato neki pogrešno tumače prethodno gibanje da se protivi slobodnoj volji. Toma Akvinski piše: »Budući da je Božja volja potpuno djelotvorna, slijedi ne samo da se događaju stvari kako ona hoće, nego također da se dogode na način kako to ona hoće. Bog hoće da se neke stvari nužno dogode, a druge nenužno, kako bi u svijetu postojao red savršenstva. Zbog toga je dao da neki uzroci nužno proizvedu učinke, koji ne mogu naići na smetnju pa nužno proizvode učinke. Drugi učinci imaju nenužne uzroke iz kojih proizlaze na nenužan (kontingentan) način. Nije, dakle, točno da su učinci koje Bog hoće kontigentni jer su kontigentni njihovi neposredni uzroci, nego što je Bog odredio da ih proizvode neposredni kontigentni uzroci pa je htio da se dogode na nenužan način«¹¹¹ (XXXIV).

Premocija (*praemotio*), dakle, ne prisiljava volju da jednostrano djeluje, niti poništava njezinu slobodu, nego je usavršava. Uklonivši, naime, pasivnu ravnodušnost (*indifferentia*), što znači suspendiravši je od bilo kojeg čina i nesavršenosti slobode – ona se, naime, ne nalazi u Bogu kao najslobodnijem biću – ona ostaje aktivna ili vladajuća ravnodušnost, po kojoj prethodno pokrenuta volja nepogrešivo hoće da se nešto ne dogodi. To je izvanjska premocija koja na izvanjski način djeluje na volje ljudi više nego što oni sami to hoće. Iako Bog djeluje na ljudsku volju, on je ne prisiljava, nego poštuje njezinu slobodu. To je razlog da on nije, niti može biti, uzrok grijeha. On je, naime, pokreće na materijalan, tj. pozitivan način, a ne na formalan, negativan način koji bi je navodio na loše postupanje (XXXV).

Iako je, dakle, Božja volja djelotvorna, tako da prethodno fizički pokreće slobode ljudske volje i djeluje sve u svima, Descartes (*Principia philosophiae*, pars secunda, num. 36) pogrešno misli da tjelesne supstancije ništa ne djeluju, niti da uzrokuju, te da Bog u njima održava vječno gibanje. Iskustva nas, naime, uče da gibanje u tjelesima slabi i da se gubi. Isto je tako neodrživo Epikurovo mišljenje koji niječe svršni uzrok (*causa finalis*) i Božju providnost (XXXVI).

Budući da Bog sve stvari usmjeruje prema svojoj svrsi, kršćanska vjera ne prihvaća slijepi slučaj ili sudbinu, što je sastavni dio poganskog vjerovanja. Tko, unatoč svemu, zaboravlja na to, trebao bi se sjetiti Horacijevih stihova koji kažu da se sreća i slučaj poigravaju ljudskim životom priklanjajući se čas jednomu, čas drugomu smrtniku¹¹² (XXXVII).

¹¹⁰ *Summa theologiae* I, q. 83, a. 1.

¹¹¹ *Summa theologiae* I, q. 19, a. 8.

¹¹² Horatius Flaccus Quintus, *Carminum*, III, 49–53.

U prirodi ne postoji potpuna praznina (*vacuum*). Lukrecije kaže da u prirodi postoje tjelesa i prostor u kojemu se ona nalaze.¹¹³ Sve gibanje u prirodi teži tomu da ispuni prazninu. Aristotel tvrdi (lib. 4. *De coelo*, c. 4) da teška tjelesa teže da zauzmu mjesto lakših (XXXVIII).

4. Posebna fizika

Filozofi – kao što su Anaksimandar, Anaksimenes, Arhelaj, Ksenofan, Leucip, Demokrit i Epikur, pa čak i Anazarh – uče da postoji mnoštvo svjetova. Plutarh u svojoj knjizi *O miru duše* (*De tranquillitate animi*) piše da se Aleksandar Veliki čudio kad je čuo da je i Anazarh držao da postoji više svjetova. Juvenal, međutim, u svojim *Satirama* pjeva da je svijet premalen da svojim granicama obuhvati Grčku sa svojim otocima.¹¹⁴ Tom se mišljenju priklanja i Descartes.

Međutim, Sveto pismo uči da postoji samo jedan svijet (XXXIX). Iako bi svijet mogao biti oduvijek, može se dokazati ne samo vjerskim nego i razumskim razlozima i podudarenjem da je nastao u vremenu. Da je svijet vječan, na svijetu se ne bi ništa događalo. Ne bi bilo ni vremena ni zbivanja. Lukrecije u 5. knjizi ismijava uvjerenje da je svijet vječan: »Ako Zemlja i svemir nisu nastali i ako nemaju početka, nego su oduvijek postojali, zašto od Tebanskog rata i trojanskog pokolja drugi pjesnici nisu opjevali druge zgrade? Kamo su toliko puta nestali toliki pothvati junaka? Zašto ni na jednom mjestu ne cvjeta slava povjerena vječnom spomenu? Doista vjerujem da je svijet mlad i da je priroda neba još mlađa koja je nastala u davnim vremenima«¹¹⁵ (XL).

U pitanju kada je Bog stvorio svijet treba se prikloniti mišljenju poznatih učenjaka, zvjezdoznanaca i pjesnika koji kažu da je to moglo biti samo u proljeće, a nikako u vrijeme jesenskog ekvinocija kada se Sunce nalazilo u zvijezdu Vage. Vergilije u 2. knjizi *Georgicon* kaže: »Počinjem vjerovati da nisu svijetlili dani drukčiji od proljetnih kada je svijet bio stvoren, niti da su

¹¹³ Čini se da Lukrecije tvrdi upravo suprotno kada kaže: »Sva se priroda po svojoj naravi sastoji od dviju stvari: od tjelesa i praznine u kojoj se ona nalaze i u kojoj se kreću« (usp. *De rerum natura*, I, 419–420). Tvar i praznina – po njemu – razlikuju se bitno (*coniuncta*) i nebitno ili akcidentalno (*eventa*). Tvar se ne može odijeliti od tjelesa, jer bi to značilo njihovo uništenje, a praznina se mijenja i smanjuje ovisno o položaju tvari ili tjelesa. Akcidenti, kao što je vrijeme, po sebi ne postoje, nego samo u odnosu na gibanje ili mirovanje stvari ili zbivanja (usp. *De rerum natura*, I, 425–450).

¹¹⁴ Usp. Decimi Junii Juvenalis *Satyra* X, 164–166.

¹¹⁵ *De rerum natura*, V, 324–331. Lukrecije iz promjena koje se zbivaju u svijetu zaključuje da sve što postoji ima svoj početak i svršetak (usp. *De rerum natura*, V, 260–281).

imali različitu temperaturu od proljetne. Cio svijet je proživljavao proljeće¹¹⁶ (XLI). Svemir (*coelum*) najčistija je i najplemenitija supstancija na svijetu. No teško je reći je li on po svojoj naravi krut i nepropadljiv ili se pak sastoji od tečnih i propadljivih elemenata. Postoje razlozi i za jednu i drugu mogućnost. Ipak se čini da je vjerojatnija hipoteza koja drži da su planeti sastavljeni od tečnih elemenata. Dominikanac Arnou, uvaženi profesor matematike na uglednom padovanskom sveučilištu¹¹⁷, u 4. svesku svog djela *O nebeskom svodu* (*De Caelo*, lib. 4, art. 4) kaže da postoji velika vjerojatnost da je svemir, koji sačinjavaju planeti, tečne naravi (XLIII). Povijest uči da su se u raznim vremenskim razdobljima na kopnu i na moru događale nevjerovatne promjene. Učenjaci smatraju da su u tomu potresi odigrali odlučujuću ulogu, kao što na to upućuju erupcije vulkana na Siciliji u Italiji, u Eubeji u Grčkoj i drugdje. Smatra se da su sumpor i soda, koji izgaraju u utrobi Zemlje, razlog njihovih erupcija (XLIII).

Učenjaci, kao Antonius Valisnerius i dr., jednostušno smatraju da voda u rijekama i izvorima ne potječe iz mora, nego od kiše, topljenja snijega i neprestanog isparavanja. More sadrži minerale kojih nema u slatkoj vodi. Sol i slanost u moru potječu iz rijeka koje ih susreću i otapaju na svom putu pod zemljom. Nitko nije uspio razjasniti – kako to kaže ugledni učenjak Gassendi – odakle potječe ona čudnovata vrućina u vrijeme mjesečevih mijena, mlađaka i uštapa te dvaju suncostaja Kozoroga i Raka. Nije isključeno da te vrućine uzrokuju Mjesečeve mijene (XLIV).

Pokretačka snaga svih živih bića duša je kao životno počelo. Postoji više vrsta duša kao životno počelo: vegetativna duša koja postoji u svim biljkama koja im omogućava kolanje sokova i svekoliko djelovanje; osjetilna duša koja postoji u životinjama.¹¹⁸ Epikur i Lukrecije nijekali su postojanje vegetativne duše. Priznajemo postojanje osjetilne duše u životinjama koja ih osposobljava da spoznaju i obavljaju sve životne funkcije. One nisu obični automati, kako misle Descartes i njegovi sljedbenici. I ako što sve biljke na neposredan ili posredan način nastaju iz sjemena, tako isto i pojedine životinje, uključujući tu i kukce koji se rađaju iz svojih jaja. Po mišljenju mnogih

¹¹⁶ Usp. *Georgicon*, II, 336–339.

¹¹⁷ Nicolas Arnou (1629–1692), francuski dominikanac. Nakon studija u Parizu, predavao je filozofiju i teologiju na sveučilištima u Perpignanu, Tarraconi i Rimu, a metafiziku na padovanskom sveučilištu. Napisao je više djela među kojima i *De coelo et mundo, de generatione et corruptione*.

¹¹⁸ Us. Toma Akvinski, *Contra Gentiles*, cc. 80, 82; *Summa theologiae*, I Pars, q. 75, a. 3, q. 90, a.2.

učenjaka, kao što su Francesco Redi,¹¹⁹ Malpighi¹²⁰, slavni crkveni povjesničar Graveson¹²¹ i dr., životinje se ne rađaju iz gnjileži (XLV).

Anatomi su u naše vrijeme otkrili da u ljudskom tijelu postoji cirkulacija krvi koja omogućava da se krv u tijeku 24 sata iz lijeve srčane klijetke velikom aortom popne i spusti u arterije i vene te iz vena prijeđe u desnu klijetku, a iz nje u drugu plućnu venu lijeve srčane klijetke (XLVI).

Što se pak tiče umne duše, nemoguće je – kako misli Epikur – da se ona raspadne skupa s tijelom. Ona je po svojoj naravi duhovna, besmrtna, neovisna o tijelu i kao takva netjelesna i nematerijalna, što se može dokazati mnogim dokazima (XLVII). Ona ne potječe od roditelja poput nekog plamena, nego je Bog ni iz čega stvara i ulijeva u tijelo obdarujući je tjelesnim osjetilima kojima se ona služi kao svojim pomagalima, tako da na neki način o njima ovisi. U tomu se s pravom slažu ne samo svi peripatetičari nego i Gassendi, Clericus i Loch¹²² nasuprot Descartesu, Malebrancheu,¹²³ Arnauld¹²⁴ i drugim Descartesovim pristašama koji odlučno brane Aristotelovo načelo da »ništa ne postoji u razumu, ako prije toga na neposredan ili posredan način nije postojalo u osjetilima« (*nihil est in intellectu, nisi prius fuerit in sensu*).¹²⁵ To, drugim riječima, znači da ne postoje urođene ideje (*ideae innatae*), nego sve one nastaju iz osjetila kao plod sposobnosti razmišljanja (*reflexio*) (XLVIII).

¹¹⁹ Francesco Redi (1626–1698), talijanski liječnik, naturalist i književnik. Bio je jedan od prvih članova Arkadijske akademije. Svoja prirodosnanstvena zapažanja izložio je u djelima *Osservazioni intorno alle vipere* (1664) i *Consulti medici* (1687).

¹²⁰ Marcello Malpighi (1628–1694) talijanski liječnik i biolog, utemeljitelj mikroskopske anatomije. Otkrio je krvne kapilare i crvena krvna zrnca.

¹²¹ Ignace-Hyacinthe Amat de Graveson (1670–1733), francuski dominikanac, profesor u Arlesu, Grenobleu, Lyonu i Parizu. Isticao se kao veliki pobornik filozofsko-teološkog učenja Tome Akvinskoga. Bio je protivnik molinističkog učenja o milosti i predestinaciji. Pisac je više teoloških i povijesnih djela.

¹²² Vjerojatno misli na engleskog filozofa Johna Lockeja (1632–1704), jednog od najvećih zastupnika empirizma.

¹²³ Nicolas Malebranche (1638–1715), francuski filozof, teolog i znanstvenik. Kao član crkvenog reda koji je osnovao kardinal Du Beroulle, Descartesov pristaša, on je u svom glavnom djelu *Recherche de la vérité* u 6 svezaka (1668–1674), prevedenom na latinski i engleski, odlučno zastupao Descartesov način mišljenja, što je izazvalo velike i duge polemike među pristašama i protivnicima tog filozofijskog sustava.

¹²⁴ Antoine Arnauld (1612–1694), zvan Veliki Arnauld, francuski filozof i teolog, jedan od glavnih pobornika jansenizma. U svom djelu *Logica du Port-Royal* (1662) zastupao je Descartesovu i Pascaleovu filozofsku misao.

¹²⁵ O tomu Toma Akvinski, *Summa theologiae, I Pars, qq. 77–79; Contra Gentiles, c.72; De Spirituulibus creaturis*, a. 11.

5. Metafizika

Metafizička znanost najslavnija je i najizvrsnija naravna sposobnost. Najkorisnija je za proučavanja teologije. Metafizika znači nad-naravna (*trans-naturalis*) znanost ili proučavanje nadosjetilnih stvari. Ona proučava razloge i stanja svih stvari: stvorenih, nestvorenih, tvarnih i netvarnih. Metafizika se također zove »prva filozofija« ne samo zbog toga što obuhvaća njihova prvotna načela i zadnje razloge. Zbog toga se s pravom naziva princezom i gospodaricom drugih vrsta znanosti. Ona je naime vrhovno sudište ako se nađe nešto dvoznačno u njihovim načelima. Isto se tako zove naravnom teologijom zbog toga što se jedino ona bavi stvarima koje stoje u posebnom odnosu s Bogom, a mogu se promatrati i spoznati ljudskim razumom (XLIX). Sigurno je da ovoj znanosti nisu dali ime »metafizika« ni Aristotel, ni bilo koji stari filozof, nego Aleksandar iz Afrodizije¹²⁶ i Joannes Philoponus.¹²⁷ Aristotelovi komentatori. Oni su joj ga dali po naslovu koji je – kako navodi Strabon u 13. knjizi svoje *Geografije* i Plutarh u Apelovu životopisu – Aristotel dao svojoj *Racionalnoj filozofiji* (*Rationalis philosophia*). Budući da je – po svjedočanstvu Diogena Laërcija – Teofrast, Aristotelov učenik, napisao mnogo djela o istim pitanjima kojima se bavio i njegov učitelj, neki početke metafizike pripisuju Teofrastu. Međutim, Toma Akvinski i Aleksandar svjedoče da on nije začetnik metafizike, nego Aristotel. Oni mu pripisuju četrnaest, ili barem dvanaest knjiga. No ne treba se odveć čuditi što je do nas došao tako promijenjen Aristotelov tekst. Vrijeme koje je od tada prošlo, a naročito dodaci pojedinih filozofa, učinili su svoje da su poremećeni red, jasnoća i međusobni sklad. Stoga se Gassendi (3. svezak, knj. 1) pogrešno bori i ismijava Aristotelove vježbe i njegovu metafiziku (L).

Metafizika, koja tako proučava stvari, bavi se dvama vrstama bića: materijalnim i duhovnim supstancijama, ne zbog toga što su ona materijalna ili duhovna bića, nego zbog toga što se radi o bićima. Zbog toga metafizika nosi dvostruko ime: ontologija, zbog toga što se bavi bićima kao takvima, i pneumatologija, zbog toga što se u svom drugom dijelu bavi duhovima i Bogom, naime ljudskim umom i, koliko to ljudska pamet može spoznati, anđelima. Stoga se onomu tko istražuje razloge metafizike može odgovoriti da je ona »uvišena mudrost, koja se općenito bavi bićem kao takvim i njegovim svojstvima (djelovanjem), a na poseban način duhovnim supstancijama ukoliko ih je naravnim umom moguće spoznati« (LI).

¹²⁶ Aleksandar iz Afrodizije (II–III st.), jedan od najvećih Aristotelovih komentatora.

¹²⁷ Joannes Philoponus, filozof i teolog († 566), učenik novoplatoničara Ammonija, sina Ermijina. U filozofiji je bio eklektičar. Čas se priklanjao Aristotelovoj misli, čas Platonovoj, a u fizici stoičkim teorijama. Komentirao je Aristotelova djela *Categoriae*, *De anima* i *Metaphysica*.

Prvotni cilj metafizike je dakle, po Tomi Akvinskomu, nastojati spoznati Boga i njegova svojstva snagom naravnog razuma. Njen drugotni cilj jest spoznati stvari koje stoje u posebnom odnosu s Bogom ili – kako Toma nastoji pokazati (a. 2) i dokazati – one stvari koje su nama poznatije, a to su učinci.¹²⁸ On, uz pomoć pet razloga kao s pet vrlo providnih kamenova (a. 3), obara na zemlju »strašnog Golijata ateizma«, pobjeđuje ga i odbacuje (LII). Na taj način – kako to vrlo dobro dokazuje Ciceron – mi Boga spoznajemo na tako jasan način da se čini da na cijelom svijetu ne postoji nijedan tako zaostao narod koji ne bi spoznao Boga, iako ne zna kakva su njegova svojstva. Ne radi se ni o kakvu nesavladivom neznanju Boga, niti o ideji Boga koja bi nam bila urođena, kao što veli apostol Pavao da se »njegova nevidljiva svojstva, promatrana po svojim djelima, opažaju po svojim učincima« (Rim. 1, 20). Drugim riječima, promatrajući stvorenja možemo spoznati Stvoritelja.

IV. Zaključak

Theses ex universa philosophia Dionizija Remedellija djelce je od svega 20 stranica, veličine 16,8 × 24 cm. Sadrži popis tema i pitanja (»teza«) koja su bila predmet rasprave na njegovu javnom ispitu za naslov lektora (diploiranog profesora) filozofije. »Teze« su po svom sadržaju vrlo raznolike, po formulaciji imaju oblik pozitivnih tvrdnji (afirmacija), a po veličini njihova se dužina kreće od svega 2 do 30-ak redaka.

U ovom i ovakvom djelcu, razumljivo, nije moguće tražiti neki sustavniji prikaz filozofske misli nijednog mislioca, a posebno ne Tome Akvinskoga, što je autor sebi stavio u zadatak. On najprije izlaže što je to filozofija, tko je prvi i u kojem smislu te riječi upotrijebio, kako su je shvaćali neki važniji filozofi itd. Slijedi što on, autor, razumijeva pod tim pojmom te kako su ga shvaćali stari Grci i Židovi itd.

Glavninu njegova djelca predstavlja izlaganje o tome što je logika, što je opća fizika, što je posebna fizika te što je metafizika navodeći iz svakog od

¹²⁸ O naravi metafizike u Tome Akvinskog usp. *In Metaphysicum*, »Predgovor«, u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, Zagreb, ²2005, str. 76–77; *Super Boetium De Trinitate*, q. 5, a. 1 et 4 (*Izabrano djelo*, str. 101–104, 114–118); J. F. Wippel, *The Metaphysical Thought of Thomas Aquinas: from Finite Being to Uncreated Being*, Washington, D.C., The Catholic University of America Press, 2000; A. Zimmermann, *Ontologie oder Metaphysik? Die Diskussion über den Gegenstand der Metaphysik im 13. und 14. Jahrhundert*. Texte und Untersuchungen, Leuven, Peeters, 1998, str. 200–223; A. Gavrić, »Narav i značenje metafizike kod prvih tomista: primjer Remigija iz Firenze«, u: A. Mišić (prir.), *Oči vjere. Zbornik u čast Josipa Ćurića*, Zagreb: FTI, 2002, str. 48–67; L. J. Elders, »Les cinq voies et leur place dans la philosophie de saint Thomas«, u: L. Elders (ed.), *Quinque sunt viae. Actes du premier Symposium sur les cinq voies de la Somme théologique* (Studi tomistici 9), Città del Vaticano, 1980, str. 133–146

tih dijelova po nekoliko »teza« koje – po njemu – predstavljaju filozofsku misao Tome Akvinskoga. U svakoj od tih teza nastoji, barem u nekoliko riječi, navesti sve one s kojima se on slaže ili ne slaže. Tako shvaćena filozofija pretpostavlja racionalan pristup sveukupnoj stvarnosti, naročito prema čovjeku i njegovu odnosu prema vanjskom svijetu služeći se pritom razumskim pomagalicama sadržanim u znanostima kao što su fizika, matematika, medicina, kozmologija, geologija, klimatologija, anatomija itd.

Međutim, u traženju zadnje istine o svekolikom bitku i postojanju Remedelli se ne ograničava na usko grčko ili aristotelovsko poimanje filozofije, nego ga upotpunjuje i proširuje izlaganjem o židovsko-kršćanskoj vjerskoj misli, odnosno o nadnaravnoj objavi. Možda je njegov pojam filozofije najlakše razumjeti iz uvodnog dijela u kojemu tvrdi da filozofiju nisu izmislili Grci, nego Židovi koji su u Bibliji iznjeli svoje viđenje postanka, naravi i svrhe svijeta i čovjeka. Tako se – po njemu – prvim filozofom može smatrati Adam koji je, po Bibliji, bio ne samo praotac ljudskog roda nego je i sva ljudska živa bića nazvao njihovim imenima, što znači da je shvaćao njihovu bit i narav izrazivši ih odgovarajućim pojmovima ili riječima. Sve to – po njemu – ne bi bilo moguće da nije posjedovao spoznaju svih stvari ili mudrost na koju se praktično svodi filozofija i koju on zove mudroslovljem. On pritom navodi njezinu definiciju ne po Pitagori, Platonu ili Aristotelu, nego po Ciceronu (*De Officiis*, lib.12) koji je definira kao »znanost i spoznaju o Bogu i svijetu po uzrocima« (*rerum divinarum et humanarum scientiam, cognitio, quae cuiusque rei causa sit*). No, nakon toga bljeska razumskog svjetla nastupilo je – po njemu – razdoblje općeg »pomračenja uma« sve dok Mojsije i stari Grci nisu obnovili nekadašnju mudrost ostavivši budućim pokoljenjima veliku sapijencijalnu baštinu (IV). Remedelli ipak priznaje da su Grci pravi tvorci filozofije. On Grčku nesumljivo najviše voli i cijeni. Da izrazi njezinu veličinu, on se služi čak jednom pjesničkom metaforom preuzetom od Juvenala koji u svojim *Satirama* kaže da je svijet – bez obzira na to koliko je velik – ipak premalen da bi u svojim granicama obuhvatio malu Grčku sa svojim otocima.

Remedelli dijeli filozofiju na: logiku, fiziku, metafiziku i etiku zanemarujući pritom Aristotelovu podjelu koji u filozofiju uvrštava također estetiku i politiku o kojima on ništa ne kaže. On misli da se ona može podijeliti na samo dva dijela: na onaj dio koji se bavi proučavanjem osjetilnog svijeta i na onaj dio koji se bavi proučavanjem neosjetilnih stvari, za razliku od Aristotela koji također smatra da se ona može svesti samo na teoretsku i praktičnu filozofiju (*Ethica Nicomachea*, VI, 3, 1139 b 16 sq).

Na temelju te podjele razvile su se – po njemu – razne škole ili pravci koji kao pritoci iste rijeke svojom vodom upotpunjuju i obogaćuju maticu.

Naš autor svoje viđenje pojedinih pitanja iznosi po tim školama posvećujući posebnu pozornost jonskoj, italskoj, eleatskoj školi koje svoj nastanak zahvaljuju Talesu, Pitagori i Ksenofanu (V). Naročitu pozornost posvećuje također stoicizmu, skepticizmu, epikureizmu i novoplatonizmu.

Remedelli ima i jednu drugu podjelu filozofije: mitsku i racionalnu. U prvu spadaju Homer i Hesiod koji su svijet tumačili mitovima ili intervencijom bogova. U tom smislu naš autor ističe da je Tales iz Mileta bio prvi koji je napustio tumačenje prirode intervencijom bogova nastojeći protumačiti prirodne pojave prirodnim uzrocima i zakonima (XVI).

Od svih filozofskih pravaca i škola Remedelli najviše prostora posvećuje atomistima. Njemu su dobro poznati ne samo začetnici atomizma nego i njihovo složeno tumačenje tvarnog svijeta pomoću navidljivih, ali stvarnih atoma koji se udružuju i dijele na najrazličitije načine i u najrazličitijim oblicima prouzrokujući nastajanje i nestajanje: jedni su teški, drugi laki, jedni oštri, drugi okrugli, jedni zakrivljeni, drugi pravi itd. Njihovom kombinacijom nastaju najrazličitije stvari. Ponekad takva promjena postiže takvu snagu da samo jedna čestica može promijeniti red jednog dijela ili pak cjeline nekog tijela, kao što kombinacijom istih slova možemo napisati najrazličitije riječi i sadržaje dobivši komediju ili tragediju ili pak nešto sasvim treće. Čini se da je svoje spoznaje atomistima, kao i uopće o starim grčkim filozofima, najviše crpio iz Diogena Laërcija koji mu je u Firenzi bio dostupan.

Remedelli je vrlo širok i otvoren prema školama i mišljenjima s kojima se inače u svemu nije slagao. On u svom djelcu neposredno ili posredno navodi osamdeset osam autora, filozofa, teologa, učenjaka, mislilaca i pjesnika. Najviše se puta poziva na Aristotela (21 put), zatim na Tomu Akvinskog (18 puta), Descartesa (13 puta), Aurelija Augustina (9 puta), Anaksagoru, Platona i Gassendija (po 7 puta), Lukrecija i Diogena Laërcija i Epikura (po 6 puta), Cicerona (5 puta), Pitagoru, Empedokla, Demokrata i Plutarha (po 4 puta), Teofrasta 3 puta itd.

Iz ovoga se može zaključiti da je za Remedellija Aristotel najveći filozofski autoritet. On je prvak filozofije, koji je među starim filozofima bio najjasniji i najslavniji u tumačenju prirode. Uz Aristotela je – po njemu – Lukrecije više nego drugi doprinio znanstvenom tumačenju prirode prirodnim zakonima. Aristotel ipak ostaje »prvak filozofije«, a s njim i Toma Akvinski po kojemu filozofija, naročito logika, stoji u službi obrane i učvršćenja vjere (VI–VII).

Naš Dubrovčanin potpuno dijeli stav Tome Akvinskoga o odnosu filozofije i teologije priznajući filozofiji potpunu autonomiju na svom području, ali je ne promatra zasebno, nego u njezinoj funkciji moćnog racionalnog pomagala u interpretaciji teologije. To je razlog da se u svom izlaganju filozof-

skih pogleda ili »teza« nerijetko poziva i na crkvene Oce i teologe kao što su Aurelije Augustin (354 – 430), Bazilije (330 – 379), Grgur Nisenski (oko 329 – 390), Ivan Zlatousti (oko 345 – 407) i dr. U drugim pitanjima – poglavito kad raspravlja o naravi i svrsi svemira, vječnosti svijeta, fizičkom sastavu nebeskih tjelesa itd. – on se – zaboravljajući što je prije rekao o Homeru i Hesiodu – umjesto na filozofe poziva na pjesnike kao što su Homer, Vergilije, Lukrecije, Horacije, Juvenal i dr. Razlog te nedosljednosti nije jasan. No čini se da ga odgovori učenjaka i filozofa u tim pitanjima nisu potpuno zadovoljavali pa je dao važnost pjesnicima.

U njegovim »tezama«, barem na prvi pogled, ima za to vrijeme i smionih filozofskih zaleta i izjava kao što je i izjava o mogućnosti postojanja ne jednoga, nego više svjetova. On, istina, nije pobliže objasnio što je time točno mislio reći, ali je poznato da Biblija uči da postoji samo jedan svijet. Uporište za svoju tezu nalazi kod Anaksimandra, Anaksimena, Arhelaja, Ksenofana, Leucipa, Demokrita i Epikura, dokazujući ne samo da pozna mišljenje filozofa nego i da je neovisan u prosuđivanju važnih filozofskih pitanja bez obzira na autoritet.

Važno je zapaziti da se autor filozofskih »teza« upušta i u prirodno-znanstvena razmišljanja i teorije s područja fizike, geologije, vulkanologije, klimatologije i medicine. Tako npr. raspravlajući o teoriji svjetla i podrijetlu boja on se poziva na Plinija koji tvrdi da se boje mijenjaju jedna u drugu, što nije slučaj s prvim elementima. Oni nemaju boje, ali mogu poprimiti različite oblike koji ne mogu spriječiti da svaki dio nekog tijela ima svoju boju. Nju dobivaju od svjetla. Počela stvari nikada ne izlaze na svjetlo, niti imaju boju. Tamo gdje nema svjetla nema ni boje. Na svjetlu se boje prelijevaju i mijenjaju boju perja (XXI). U tom smislu zanimljiva je njegova hipoteza, koju preuzima od francuskog dominikanca Nicolasa Arnoua, da su nebeski planeti sastavljeni od tekućih elemenata (XLIII). Povijest uči – tvrdi on – da su se u raznim vremenskim razdobljima na kopnu i moru događale nevjerovatne promjene. Učenjaci smatraju da u tomu potresi igraju odlučujuću ulogu, kao što dokazuju erupcije vulkana na Siciliji, u Grčkoj i drugdje. Smatra da su sumpor i soda, koji izgaraju u utrobi Zemlje, razlog njihovih erupcija (XLIII).

Ništa manje zanimljivo nije ni njegovo zapažanje da minerali u moru potječu iz utrobe Zemlje, gdje ih podzemne vode otapaju i odnose u more. On se također bavi zagonetnom pojavom vrućina u vrijeme mjesečevih mijena, mlađaka i uštapa te dvaju suncostaja u zviježđu Kozoroga i Raka. Postavlja hipotezu da te vrućine možda uzrokuju Mjesečeve mijene (XLIV). Njemu je također poznat sustav cirkulacije krvi koja omogućava da se – kako navodi – u tijeku 24 sata krv iz lijeve srčane klijetke velikom aortom

popne i spusti u arterije i vene, a onda iz njih u desnu srčanu klijetku te, na kraju, u drugu plućnu venu lijeve srčane klijetke¹²⁹ (XLVI).

Theses ex universa philosophia pisane su – ovisno o izvoru ili nadahnuću – neujednačenim stilom koji je čas slikovit i kitnjast, »suhoparan« i »opor«, što više otežava nego olakšava njihovo razumijevanje. Ponekad se stječe dojam da je autoru stil važniji od sadržaja. Isto mu tako ni argumentacija nije uvijek filozofska, ni znanstvena. Naravno, iz ovako šturog teksta nije moguće odgonetnuti sav sadržaj filozofske problematike koja se pred ispitnom komisijom stvarno raspravljala i produbljivala.

Kako se iz svega iznesenog može zaključiti, Remedelli u svojim »tezama« na neki način uzima u obzir cjelokupnu stvarnost, čovjeka i svijet oko njega, kao predmet svoga razmatranja i traženja odgovora na dubinska pitanja o čijem odgovoru ovisi smisao i značenje svega. Njegov pojam filozofije, dakle, nije puko spekuliranje, nego sagledavanje cjelokupne stvarnosti kao jedinstvene cjeline o kojoj čovjek kao razumsko biće mora voditi računa. U tim njegovim razmatranjima teško je tražiti originalnost. Ona se, uostalom, na ovoj razini nije ni tražila. Jedina stvar koja se tražila bilo je poznavanje filozofije kao takve, a naročito misli Tome Akvinskoga kao glavnog filozofskog pravca koji su na poseban način njegovali pripadnici dominikanskog reda.

Svojim djelcem o »tezama« tomističke filozofije Remedelli pokazuje ne samo da dobro poznaje Tomu Akvinskoga i njegovu filozofsku misao nego se i trudi biti njegov vjeran sljedbenik. Pa ipak, u nekim dijelovima, svjesno ili nesvjesno, on svog učitelja ne slijedi doslovno. Za Tomu npr. Bog nije vlastiti predmet metafizike, nego teologije. Vlastiti predmet metafizike biće je kao takvo (*ens in quantum ens*) i njegova svojstva. A Bog je samo prvi uzrok predmeta (*causa subiecti*). Tek zadnji čin metafizičara jest dokazivanje Božje opstojnosti. Toma jedino u svom komentaru na Boecijevo djelo *De Trinitate* (q.5, a.1) spominje da je Bog predmet filozofske teologije. Isto tako ga ne slijedi u podjeli metafizike. No to ne mora biti Remedellijeva pogreška. U vrijeme kad je on studirao u Dubrovniku i Firenci općenito se prihvaćala podjela metafizike na opću (*metaphysica generalis*) i posebnu (*metaphysica specialis*). Predmet opće metafizike jest biće kao takvo, a predmet posebne metafizike bila su pitanja koja su se ticala netvornih bića kao što su Bog, duša, anđeli itd.¹³⁰

¹²⁹ Otkriće sustava cirkulacije krvi općenito se pripisuje engleskom liječniku Williamu Harveyu (1578–1657) koji je otkrio da je srce zapravo crpka koja stezanjem i rastezanjem tlači krv u druge dijelove tijela, dok se otkriće krvnih kapilara pripisuje talijanskom biologu i liječniku Marcellu Malpighiju (1628–1694).

¹³⁰ O tomu v. J.-F. Courtine, *Suarez et le système de la métaphysique*, Paris, 1990.

No bez obzira na te razlike, objektivne nedorečenosti i nesavršenosti jednog filozofskog početnika kakav je bio Remedelli, njegovo djelo filozofskih »teza« tomističke filozofije zaslužuje pozornost povijesnog istraživača filozofske misli kao mali, ali nipošto zanemariv prilog boljem i cjelovitijem poznavanju hrvatske filozofske baštine. Njegovu vrijednost, razumljivo, ne treba tražiti u originalnosti koja se na toj razini nije ni tražila ili doprinosu rješavanju filozofskih problema, nego prije svega u pokušaju sustavnog, iako početničkog, prikaza tomističke filozofije kako se ona poučavala i proučavala na sveučilištima i visokim školama dominikanskog reda XVIII. st.

T H E S E S
EX UNIVERSA PHILOSOPHIA DEPROMPTÆ
AD MENTEM ANGELICI PRÆCEPTORIS
D. THOMÆ AQUINATIS
QUINTI ECCLESIAE DOCTORIS
QUAS SUB AUSPICIIS
REVERENDISSIMI PATRIS
THOMÆ RIPOLL
PRÆDICAT. ORDIN. MAGISTRI GENERALIS
PUBLICO EXPONIT CERTAMINI
F. DIONYSIUS REMEDELLI
ORDINIS PRÆDICAT. IN COLLEGIO S. MARCI
PHILOSOPHIAE AUDITOR
SUB ASSISTENTIA
R. P. F. AMBROSII CATARINI MARIE BARLOTTI
In eodem Collegio Philosophiae Lectoris.

F L O R E N T I Æ. MDCCXXXII.
Typis BERNARDI PAPERINII. Ad Insigne PALLADIS, & HERCULIS.
SUPERIORUM PERMISSO.

FILOZOFKE TEZE DUBROVAČKOG DOMINIKANCA DIONIZIJA REMEDELLIJA (1711–1793)

Sažetak

Dubrovački dominikanac Dionizije Remedelli školovao se u rodnom gradu i u Firenci gdje je pohađao filozofiju i teologiju postigavši sva tri viša akademska naslova koja je predviđao školski sustav dominikanskog reda: lektorat (diplomski ispit), bakalareat (postdiplomski ispit) i doktorat. Za diplomski ispit bio je dužan – pored usmenog ispita – napisati i objaviti jedan pismeni rad kojim je trebao dokazati svoje poznavanje skolastičke filozofije i njezinih korijena. U tu svrhu napisao je i objavio djelo pod naslovom *Theses ex universa philosophia depromptae ad mentem Angelici Praeceptoris D. Thomae Aquinatis, Quinti Ecclesiae Doctoris* (Firenca 1732). Svoje viđenje cijele filozofije on je podijelio na pet dijelova: I. Uvod u filozofiju; II. Logiku; III. Opću fiziku; IV. Posebnu fiziku; V. Metafiziku. U svojem izlaganju filozofije Remedelli slijedi viđenje Tome Akvinskog, ili, bolje, njegov filozofijsko-teologijski sustav koji se zasniva na Aristotelu i peripateticima. Premda Toma Akvinski nastoji priznati punu autonomiju filozofije, ona ga kao takva ne zanima neposredno, nego samo utoliko ukoliko mu ona može koristiti u tumačenju teologijskih problema. Stoga Remedelli propituje ne samo misli filozofa nego i teologa poput Augustina, Bazilija, Grgura iz Nise, J. Krizostoma itd. U tim pitanjima, posebice kad raspravlja o smislu kozmosa, vječnosti svijeta, fizičkom ustrojstvu nebeskih tijela itd. – radije se priklanja mišljenju pjesnika, npr. Homera, Hesioda, Vergilija, Lukrecija, Juvenala i drugih, umjesto mišljenju filozofa i znanstvenika. On ipak pokazuje da ih poznaje i rado navodi, ali i podvrgava kritici, posebice ako se njihovo mišljenje ne podudara s Tominim i s njegovim učenicima.

Ipak, i bez obzira na vlastito viđenje filozofije i pojedinih filozofa, Remedelli pokazuje da poznaje njihovo učenje, od predsokratika i sokratika do njemu suvremenih filozofa i mislitelja. Njegove »teze« konkretan su dokaz njegova poznavanja filozofije i njenih smjerova, iako ne pokazuju značajnu izvornost.

TESI FILOSOFICHE DEL DOMENICANO DIONISIO REMEDELLI DI DUBROVNIK (1711–1793)

Riassunto

Il domenicano Dionisio Remedelli di Dubrovnik studiò filosofia e teologia nella città natia ed a Firenze conseguendo tutti e tre gradi accademici previsti dal sistema allora vigente negli studi superiori dell'Ordine Domenicano: Lettorato, Baccalareato e Dottorato. Per il Lettorato, oltre all'esame orale, doveva scrivere anche un lavoro scritto allo scopo di dimostrare la sua conoscenza dell'intero corso di filosofia scolastica e delle sue tesi fondamentali. A tale scopo scrisse un'opera sotto il titolo

allora, consueto *Theses ex univesa philosophia depromptae ad mentem Angelici Praeceptoris D. Thomae Aquinatis, Quinti Ecclesiae Doctoris* (Firenze 1732).

La sua visione della filosofia Remedelli ha sintetizzato in 53 »tesi« di diversa lunghezza, dipendentemente dall'importanza che attribuiva ad ognuna di esse. L'opera è divisa in 5 parti: I. Introduzione alla filosofia; II. Logica; III. Fisica generale; IV. Fisica speciale; V. Metafisica. Nella sua esposizione delle filosofia Remedelli segue la visione di Tommaso d'Aquino, o meglio, il suo sistema filosofico-teologico, il quale, a sua volta, si basa su Aristotele e i peripatetici. Quantunque Tommaso d'Aquino si sforza di riconoscere piena autonomia alla filosofia, essa come tale non lo interessa in modo diretto, bensì in quanto essa possa servirgli per interpretare i problemi teologici. Remedelli, per questo motivo, prende in esame non soltanto il pensiero dei filosofi ma anche di teologi come Agostino, Basilio, Gregorio da Nissa, Giovanni Crisostomo, ecc. In altre questioni, specialmente quando discute lo scopo del cosmo, dell'eternità del mondo, della composizione fisica dei corpi celesti, ecc. – più volentieri ricorre all'opinione dei poeti come Omero, Esiodo, Virgilio, Lucrezio, Giovenale ed altri, anziché all'opinione dei filosofi e scienziati. Però egli dimostra di conoscerli e li cita volentieri, ma anche li sottopone a critica, specialmente se la loro opinione non collima con quella di Tommaso d'Aquino e dei suoi discepoli.

Tuttavia, senza riguardo alla sua visione della filosofia e dei singoli filosofi, Remedelli dimostra di conoscere la loro dottrina a partire dai presocratici e socratici fino a quei filosofi e pensatori a lui contemporanei. Le sue »tesi« sono una dimostrazione concreta della sua conoscenza della filosofia e dei suoi indirizzi, anche se non manifestano significativa originalità.